

Barta Áron:
A szökés bűncselekményi
tényállása és
szankcionálása a Rákóczi-
szabadságharc
hadseregében

(Adalékok a katonai büntető
igazságszolgáltatáshoz)

OTDK dolgozat

2012.

Tartalom

A témaválasztás indoklása.....	3
II. Rákóczi Ferenc hadseregének szervezeti felépítése	5
Szökések a hadseregből.....	8
A szökés büntetése	21
A hadbíróági eljárás	26
Összegzés	30
Felhasznált források és szakirodalom	34

A témaválasztás indoklása

A dolgozat témája a szökés, valamint a szökés büntetőjogi tényállása és annak büntetése II. Rákóczi Ferenc hadseregében. A szökésekkel együtt tárgyalom a kóborlás jelenségét is. Ugyan a korabeli katonai szabályzatok ezeket külön bűncselekményként tárgyalták, a gyakorlatban mégis szorosan összekapcsolódott a kezelésük.

A szökés büntetőjogi tényállásának elemzéséhez azért Rákóczi hadseregét választottam, mert a szabadságharc hadserege napjainkig olyan „nemzeti hadsereggé” él a köztudatban, amely nyolc évig többé-kevésbé sikeresen harcolt a Habsburg Birodalom hadserege ellen, amely a francia hadsereg mellett a XVIII. század egyik legerősebb és legjobban kiképzett európai hadereje volt. Az Osztrák-Magyar Monarchia idején olyannyira jellemző nemzeti identitáskeresésnek köszönhetően a XIX. század második felében kialakult egy igen erős Rákóczi-kultusz.¹ Ezt törvényszerűen követte a „szabadságharcos” hadsereg kultusza is, amely a korabeli szakirodalomban a magyar virtus és vitézség megtestesítőjének felelt meg. A források és a szakirodalom tanulmányozása meggyőzött arról, hogy a valóság gyökeresen más volt. Kutatásaim során felmerült bennem a kérdés, hogy mitől nevezhetünk hatékonynak egy hadsereget. Véleményem szerint az elsődleges szempontok között szerepel a legénységi állomány morálja, amelynek csökkenése óhatatlanul a hadsereg széteséséhez vezet. Ennek legnyilvánvalóbb és legkárosabb jele a katonák szökése.

A szabadságharc hadseregének jellegzetes velejárója volt a szökés. A hadsereg személyi állománya soha nem volt állandó, folyamatosan változott, egyrészt a hadvezetés folyamatos rögtönzése, másrészt a közkatonák szökése miatt. Amennyiben megvizsgáljuk a szökött katonák helyzetét és sorsát, abból következtetni tudunk azokra a mindennapi problémákra, amelyeket a hadvezetésnek kezelnie kellett volna. A dezertálás jelenségének tanulmányozása óhatatlanul lerombolja a Rákóczi hadseregének mítoszt, és rávilágít a szabadságharc mélyebb katonai összefüggéseire, megismerhetjük a hadsereg katonai szabályait.

A dolgozat elkészítése során a Magyar Országos Levéltár (MOL) „G” szekciójában található eredeti hadbírószági anyagokat (mely az Archivum Rákóczianum része), továbbá más levéltárak már kiadott forrás- és szemelvénygyűjteményeit, Esze Tamás, Bánkúti Imre és

¹ Ezt legjobban Thaly Kálmán (egyébként jogtörténeti szempontból értékes és hasznos) műveiben figyelhetjük meg.

Thaly Kálmán forrásközléseit, és az elérhető korabeli és újabb szakirodalmat használtam fel.² A dolgozat első felében vázolom a szabadságharc hadseregének szerkezeti sajátosságait, majd a szökés jelenségét, különböző definícióit és okait mutatom be. A döntően jogtörténeti megközelítéseket alkalmazó dolgozat gerincét a levéltári anyagból származó szökéssel kapcsolatos iratok bemutatása és elemzése képezi. Megvizsgálom a Rákóczi-szabadságharc hadi reguláinak idevágó részeit, kitérve arra, hogy a perekben hozott ítéletek alapján milyen különbségek voltak a bíró jogalkalmazás és a fejedelmi jogalkotói szándék között. Bemutatom a háború alatt hozott legfontosabb katonai büntetőjogi szabályokat; az 1705-ben Ráday Pál által elkészített és 1707-ben Kajáli Pál³ vezette kodifikációs bizottság módosításaival és kiegészítésével Ónodon hatályba léptetett Edictum Universale⁴ szökésekkel és engedetlenséggel kapcsolatos részeit. Kitérek még a különböző pátensek szabályozásában található eltérésekre. Dolgozatomban a következő kérdésekre keresem a választ: Mi számított a szabadságharc hadseregében jogi értelemben vett „szökésnek” vagy „kóborlásnak”? Mik voltak a szökések okai? Hogyan tipizálhatók a szökési esetek? Milyen sajátosságai voltak a szökési ügyeknek? Hogyan próbálták kezelni ezt a szabadságharc büntetőjogi kodifikációja során? Jogtörténeti munkámmal azt kívánom bizonyítani, hogy noha a hadi regulák segítségével megpróbálták a szabadságharc hadseregének belső rendjét megszilárdítani, ennek ellenére a szökések száma nem csökkent, és ez jelezte a harci morál süllyedését, valamint az egész haderő válságát.

² Bánkúti Imre (szerk.): A Rákóczi- szabadságharc történetének dokumentumai 1703-1711, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadványa, Miskolc 1989. (A továbbiakban: BÁNKÚTI, 1989.) Kardos Sándor: A magyar katonai büntetőjog rövid története, Debreceni Egyetem Jog-és Államtudományi Intézet, Debrecen 2002. (A továbbiakban: KARDOS 2002.) Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi Tükör, II. kötet, Osiris Kiadó, Bp. 2004. (A továbbiakban: KÖPECZI-VÁRKONYI 2004.) Markó Árpád- Tóth Gyula: A Rákóczi-szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai, Hadtörténeti Közlemények, Bp. 1954. 3-4. (A továbbiakban: MARKÓ-TÓTH 1954.) II. Rákóczi Ferenc: Önéletrajz, Szelényi és Társa Knyv. Miskolc 1903. (A továbbiakban: RÁKÓCZI: Önéletrajz 1903.) Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc hadserege, Hadtörténeti Közlemények, Bp. 1888./1. (Továbbiakban: THALY 1888/1.) Thaly Kálmán: Rákóczi Tár I.-II. kötet, Pest 1866. (A továbbiakban THALY 1886.) Thaly Kálmán: Magyar katonai irodalom a XVIII. század elején. Irodalom és míveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból. Bp. 1885. (A továbbiakban: THALY 1885) Thaly Kálmán (közli): II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyar háborúról, 1703-tól végéig (1711), Kiadja Ráth Mór, Pest 1872. (A továbbiakban THALY: Rákóczi emlékiratai 1872.)

³ Kajáli Pál fő-hadbíró, K. András és Gerhard Judit fia, előbb gróf Forgách Ádám nógrádi főispán titoknoka, 1684-1699-ig Nógrád megye jegyzője. 1705-ben Hont megyei alispán, Rákóczi híve és kancellárja. 1741-ben halt meg, Ludányban nyugszik. – SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái, Bp. 1891-1914 Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari Könyvnyomda, 1891-1914 (A továbbiakban: SZINNYEI 1891-1914)

⁴ Edictum Universale, Inclytorum Confoederati Regni Hungariae Statuum ac Ordinum, tam Militarium, quam & ex parta Inclytorum Comitatum, Liberarum item ac Regiarum Civitatum, alimorumque quorimvis, Observandum, Nagyszombat, 1707. (A továbbiakban: Ed.Un.)

II. Rákóczi Ferenc hadseregének szervezeti felépítése

A dezertálások témakörét nem tárgyalhatjuk addig, amíg meg nem ismerjük azt a hadsereget, ahonnan a dezertőrök elszöktek. A hadsereg felszereltsége, hadjáratokban nyújtott teljesítménye, a tisztek és főtisztek viselkedése és hozzáértése (vagy annak hiánya) együttesen határozták meg a hadsereg teljesítőképességét. Ezekben a körülményekben találjuk meg azon tényezők egy részét, melyek indokolhatják a szökések nagy számát.

Rákóczi hadseregének történeti megítélése változatos. A 19. század historizáló, romantikus magyar történetírásában egyértelműen pozitív szereplőként jelenik meg. A 20. századi történetírás ebben a tekintetben már kritikai irányvonalat képviselt, és szembefordult a Thaly Kálmán fémjelezte irányvonallal. A hadsereg szervezeti felépítésének ismertetéséhez mindkét irányzat neves képviselőinek (Thaly Kálmán, Tóth Gyula, Markó Árpád és mások) munkáit, valamint Rákóczi emlékiratait használtam fel.

A szabadságharc hadserege az 1697-es hegyaljai felkelést követően jött létre a különböző bujdosómozgalmakból. A szabadságharc szervezetlen paraszti hadsereggel indult, és bármennyire is igyekezett Rákóczi regularizálni azt, ez soha nem sikerült teljesen. Rákóczi vallomásaiban érzékletesen szemlélteti, hogy milyen személyi állomány állt rendelkezésére 1703 júniusában: *„Körülbelől délfelé érkezének meg, botokkal és kaszákkal fegyverkezve: 500 ember helyett alig volt 200 gyalog, kiknek rossz, paraszt-puskáik voltak, és 50 lovas. Vezérok Esze Tamás tarpai jobbágyom volt, a gonosz Kiss Alberttal,⁵ e bűnei miatt üldözött tolvajjal (...) Majos, ki velem jött volt, akará őket nemesi tekintélyénél fogva vezényelni: de iszákos szemtelen és házsártos fiatal ember lévén, nem volt alkalmas e tisztre. A csőcselék nem akart parancsa alatt állani, azon természetes gyűlölség miatt, mely a magyar nemesség és a nép között létezik. (...) Egy szóval mindnyájan tudatlanok és veszekedők lévén, még egy tizedesi tiszttel betöltésére sem voltak képesek. Minthogy azonban a nép szerette őket, se hivataluktól elmozdítani, se helyöket másik által betölteni nem lehetett.”⁶* Rákóczinak e széles körben idézett mondatai jól rávilágítanak a Rákóczi hadseregének hiányosságaira. Szembeötlő volt a fegyelem teljes hiánya mind a közlegények, mind a tisztikar esetében.⁷ A fejedelem erről így írt: *„Alig nyugodtam néhány óráig: midőn az egész város – az éppen hogy elfoglalt Munkács vára – zavart veszekedés zajától és puska-lövésektől hangzott. A katonák majd minden*

⁵ Kiss Albert (szintai), gersenői jobbágy, a hegyaljai felkelés előkészítője, majd a kuruc szervezkedés egyik vezetője volt a Tiszaháton. Rákóczi a felkelés kitörésekor ezerskapitánnyá nevezte ki. A szegénylegények tipikus képviselője. 1704-ben Rákóczi kivégeztette. KÖPECZI- VÁRKONYI 2004. 526.

⁶ THALY: Rákóczi emlékiratai 1872. 30.

⁷ Ez főként a szabadságharc első éveiben volt jellemző. „A szabadságharc első szakaszában az anarchia tünetei mutatkoztak”- ESZE TAMÁS: Kurucvitézek folyamodványai, Bp. 1955. 14. (A továbbiakban: ESZE 1955)

pinczében bort találván, egy se tudott a kísértetnek ellentállani. A tisztek hasonló parasztok lévén, a közemberekkel együtt ittak.”⁸ További problémának látta, hogy a korábbi, a Thököly-féle hadseregből érkezett tisztek nem tűrték a fegyelmet. Rákóczi eleinte kényszerűségből nevezte ki őket seregei élére, majd amint tehetette, mellőzte őket.⁹ A tisztek alkalmassága az egész szabadságharc ideje alatt megkérdőjelezhető volt. Az említett szövegből az is kiderül, hogy a szabadságharc kezdetén a hadsereg tisztjeinek szelektálására a létszámhiány miatt nem volt lehetőség. Kiss Albert például, akit maga Rákóczi is gonosznak nevezett, rablógyilkos volt.¹⁰ Korábbi bizalmasáról, Majos Jánosról is azt írta a fejedelem, hogy nem volt alkalmas a vezetésre.¹¹ Szembeötlő volt a képzett tiszti és az altiszti kar szinte teljes hiánya.¹² Maga Rákóczi is megállapította azt, hogy a parasztság milyen mély ellenszenvvel viseltetett a nemesek iránt. Nem a parancsnok személyiségére, hanem a társadalmi csoportok közötti feszültségre vezette vissza az engedelmesség hiányát.¹³ A jobbágyok lelkesen, de bármiféle katonai előképzettség nélkül érkeztek Rákóczi zászlaja alá. A fejedelem a katonai büntetőtörvények és a hadbírószági rendszer megteremtésével, valamint a szigorú táborozási rend meghatározásával folyamatosan igyekezett javítani a fegyelmet.¹⁴ Ez a próbálkozás csak felemás eredményeket hozott. A hadseregnek ugyan létrejött egy reguláris magja, a haderő nagy részét azonban továbbra is az ún. „mezei hadak” alkották, képzetlen vagy alig képzett, rosszul felszerelt állománnyal. A szabadságharc hadserege két jól elkülönülő részre volt osztható, reguláris és mezei hadakra. A reguláris hadak főként dragonyosokból, a főnemesek ezredeiből és huszárezredekéből álltak. A reguláris hadakon belül külön kategóriát képeztek az ún. „udvari” ezredek. A legmagasabb harcértékkel rendelkező ezredek ebbe a kategóriába sorolták. Ez volt a hadsereg elit magja. Ide tartozott a „palotás ezer”, ami kb. 2400 főt jelentett 4 zászlóaljra, ezen belül 24 századra osztva, a francia gránátos osztály kb. 400 fővel,

⁸ Uo.

⁹ THALY 1888./1 14. Rákóczi egyébként sem szívelte nevelőapját, Thökölyt és annak módszereit. Emlékirataiban erről így írt: „A te oltalmazó jobbod által lett, ó határtalan jószág, hogy ez a kígyó (mert nem félek, habár a te színed előtt is e névvel illetni mostoha atyámat), nem ártott nekem sem testben, sem lélekben; mert gyakran megkísérelte egyiket is, másikat is, hogy engem, házam utolsó sarját, láb alól eltéve és megtartva magának az örökös jogon házamat illető várakat és erősségeket...” RÁKÓCZI: Önéletrajz 1903

¹⁰ THALY: Rákóczi emlékiratai 1872.30. ld. még 5. jegyzet

¹¹ Majos János Ugocsa megyei nemes, Thököly régi híve felkereste Rákóczit Lengyelországban. A munkácsi ütközetben megvédte a fejedelem személyét, ezereskapitánnyá nevezték ki. KÖPECZI- VÁRKONYI 2004. 531.

¹² Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái, Nap Kiadó, Bp. 2003, 178. (A továbbiakban: MARKÓ 2003)

¹³ A marxista történetírás ezt az osztályharcos szemlélet legfontosabb bizonyítékeként értelmezte. Kétségtelenül el kell ismernünk, hogy a jobbágyság és a nemesség között komoly ellentétek feszültek a szabadságharc alatt, ami hátráltatta a hadsereg hatékony működését. Ugyanakkor Esze Tamás a Kuruc vitézek folyamodványai című könyvének előtanulmányában felhívja a figyelmet arra is, hogy a korábbi parasztfelkelések során is számtalan nemesi kúriát gyújtottak föl és az ott lévőket legyilkolták. ESZE 1955. 14

¹⁴ TÓTH GYULA: Hadak, hitek históriák, Bp.1986, Magvető kiadó, 123. (A továbbiakban: TÓTH 1968) A táborozáshoz ld. még: BARTA ÁRON: A szabadságharc hadserege hadsereg táborozásáról, Joghistoria, Bp. 2012 XVI/4. (A továbbiakban: BARTA 2012.)

a lövész csapat 60-200 fővel, az arnótok compániája 120 fővel, a daliások 100 fővel, Fierville d'Hérissy¹⁵ francia gyalog ezrede, és a nemes compánia.¹⁶ Mint látjuk ezek az egységek nem voltak nagy létszámúak, néhány egység pedig inkább csak reprezentatív célokat szolgált (mint pl. a nemes compánia). A szabadságharc fénykorában sem kerültek többségbe a reguláris hadak, mindvégig a mezei hadak túlsúlya volt jellemző.¹⁷ A mezei hadak főként jobbágyokból és hajdúkból álltak, jellemzően gyalogosan harcoltak. Felszerelésük általában egy kis görbe kardból vagy valamilyen baltaszerűségből és ún. „hajdúpuskákból” álltak. Ezek minősége messze elmaradt a császári hadiipar által előállított puskák minőségétől (ez egyébként a teljes hadseregben rendszeresített magyar gyártmányú puskákról és karabélyokról elmondható volt).¹⁸ A hadsereg szervezeti felépítése fegyvernemenként eltérő volt. A lovas csapatok ezrekben (ezer)¹⁹ tagozódtak. Egy ezred tíz századból állt, egy századot pedig körülbelül 80 fő alkotott. A gyalogos csapatok szintén ezrekre tagozódtak. Három ezred alkotott egy dandárt. Egy ezred 1200 főből állt, és az első század vitte az ezredzászlót. A lobogóknak a századoknál is különleges jelentősége volt. A lobogó szolgált a sorakozás megkönnyítésére, csatákban jelezte az ezred pozícióját, és kifejezte az ezred egységét. Elvesztését súlyosan büntették: *„Az mely zászló tartók vagy ha rend szerint nem azok is, de a zászló gondviselés bízattatott reájok, a ’zászlót el vetik, vagy kezekhez nem vészik, kivált képpen nagy szükségnek idején, meghalnak érte, nem különben ha magok kedve szerint veszik is kezekhez s gondgyát nem visselek, migh zászló tartó eskettetik.”*²⁰ Egy ezred két zászlóaljából²¹ (600-600 főből) állt. Egy századhoz 100 közvitéz tartozott. Ezeken kívül léteztek még gránátos, lövész, aknász, hidász és utász csapatok. A tüzérséget főként francia csapatok alkották, de ezek sem voltak jelentős létszámúak, és az utánpótlásuk sok problémát okozott.²² Thaly Kálmán abban látta a legfőbb gondot, hogy a katonák a hosszas török hódoltság alatt megszokták a szabad zsákmányolást és a portyázó harcmodort.²³ A hadsereg felépítéséből kiderül, hogy a mezei hadak nagy száma miatt Rákóczi hadserege reguláris hadviselésre jórészt alkalmatlan volt.

¹⁵ Fierville le Hérissy, Luois, lovag, francia ezredes, XIV. Lajos első megbízottja Rákóczinál. A nagyszombati csatában császári fogságba esett, ahonnan egy év múlva szabadult ki. Des Alleurs távozása után ismét hivatalos megbízott Rákóczi mellett. – KÖPECZI - VÁRKONYI 2004. 517.

¹⁶ THALY I/1888. 12-23.

¹⁷ A szabadságharc hadseregének létszámát Tóth Gyula 80 ezer főre, Thaly Kálmán 100 ezer főre becsülte az ónodi országgyűlés idején.

¹⁸ THALY I/1888. 16-19.

¹⁹ A forrásokban szereplő „ezer” ezrednek feleltethető meg.

²⁰ Edictum Universale, 1705. szeptember 28. Szécsény. Ráday fogalmazványa. Lényegében azonos az ónodi országgyűlésen elfogadott szöveggel, bár az XII. titulust „A hadi törvényes processusról” nem tartalmazza. A végső szöveget Kajáli Pál elnöklei alatti kodifikációs bizottság készítette el Ráday munkája alapján.

²¹ A zászlóalj francia hatásra jelent meg a hadseregben.

²² A tüzérségről írott levelekhez lásd: BÁNKÚTI Imre (szerk.): Rákóczi hadserege, Zrínyi Katonai Kiadó, Bp. 1976, 279.-291. (A továbbiakban: BÁNKÚTI 1976.)

²³ THALY 1888/1. 13. Ezt a véleményt osztja Markó Árpád is. MARKÓ 2003. 180.

Nem csak a közvitézek, hanem a tisztek sem voltak járatosak a reguláris hadseregekre épülő hadvezetésben. A szabadságharc hadseregének harcmódora a portyázásokra, lesből támadásokra, gyors és váratlan manőverekre épült.²⁴ Nem meglepő tehát, hogy ez a hadsereg egyetlen olyan nagy csatáját sem nyerte meg, amikor a nagyobb létszámú, jól szervezett császári csapatokkal került szembe.²⁵ A legtöbb elvesztett csata magán viselte a katonai szervezetlenség jeleit. Erre a legjobb példa a trencsényi csata, ahol megközelítőleg 14 000 ezer felkelő katona állt szemben kb. 5200 császári katonával és 3000-es szerb haderővel. Az ütközet Rákóczi hadseregének katasztrofális vereségével végződött.

Szökések a hadseregből

A hadiszabályzatok nem adnak világos hadijogi definíciót a szökésre és a kóborlásra, mert a korszakban ezek a fogalmak meglehetősen egyértelműek voltak, az ilyen ügyeket pedig gyorsan le lehetett zárni. Az Edictum Universale szerint az minősül szökésnek, ha valaki a „*commandírozó főtszt engedelme nélkül*”²⁶ elmegy vagy elszökik. A nagyszombati hadiszabályzat más megközelítést alkalmaz: „*Valaki a' Hadbúl vagy Táborrúl szolgálattya végezte előtt elmegyen...*”²⁷ A hangsúly a további szolgálati kötelezettség megtagadásán van. Egységes meghatározás nincs, de e két szabályzat segítségével rekonstruálható egy viszonylag jól behatárolható szökés fogalom. Eszerint szökésnek minősült, ha valaki „*a commandírozó főtszt engedelme nélkül a hadbúl vagy táborrúl szolgálattya végezte előtt elmegyen.*”

A szécsényi gyűlés kimondta, hogy aki egyszer katonának ment, köteles a háború befejezéséig fegyverben maradni.²⁸ Még a megnyomorodott katona sem hagyhatta el a tábor elbocsátó levél nélkül. Ehhez Rákóczi következetesen tartotta magát, és nyomós indok nélkül nem engedte hazatérni a jobbágyokat családjukhoz.²⁹ Erre példa Nagy Márton dobronyi lakos 1706. szeptember 25-én kelt folyamodványa, amiben vaksága miatt kérte a harcból elbocsátását. A fejedelem előbb alkalmatlanságáról kívánt igazolást.³⁰ Időről időre előfordultak még kérelmek, de a legtöbb jobbágy okulva ebből, egyszerűen hazaszökött. A szökések elsősorban a mezei hadaknál jelentkeztek, de levéltári kutatásaim során találok

²⁴ Uo.

²⁵ A Rákóczi szabadságharc csatáiról lásd: MARKÓ 2003.

²⁶ *Ed. Un.* Tit. V Art. 1.

²⁷ „A vitézlő rend hasznára és javára öszve vétetett Hadi Regulák avagy Articulusok”, Nagyszombat 1706. Régi Magyar Könyvtár (A továbbiakban: RMK FM2/1823).

²⁸ ESZE 1955. 20.

²⁹ ESZE 1955. 495. A 273. folyamodványra adott válasz, 1709. november 7: „*Egyszer magokat jószántokból a hadak közzé adott vitézeneknek nem lévén szabad onnét ki jűni, az instánsok sem jöhetnek...*”

³⁰ ESZE 1955. 346. o. 170. folyamodvány

szökött nemesek ügyében hozott ítélettel is. A jobbágyság tömegesen és lelkesen csatlakozott Rákóczihoz, különösen a szabadságharc kezdeti szakaszában. Esze Tamás szavaival élve, a jobbágyság „a maga szabadítójaként várta és köszöntötte Rákóczit”. Rákóczi leírása szerint az 500 fős paraszthad 1703 nyarán hamarosan 3000, majd 8000 főre duzzadt. Az okot Rákóczi jobbágypolitikájában kell keresnünk. Az alábbi idézet jól mutatja, hogy a jobbágyok miért özönlöttek a fejedelem zászlaja alá: „Az ő Nagysága kegyelmes resolútiója és pátense continentíája az tartja, hogy az kik az ő Nagysága hűsége mellett fegyvert fognak és táboroznak, azok a jobbágyság alól felszabadulának.”³¹ Ez alatt a fejedelem hajdú kiváltságokat³² értett, ami rendkívül vonzó volt a túladóztatott és a török háborúk által többszörösen sújtott jobbágyság számára. A szabadságharc kezdeti szakasza tehát inkább hasonlított egy széleskörű jobbágyfelkelésre, és ezt a sajátosságát a későbbiekben ugyan jóval korlátozottabb formában, de végig megtartotta. A szabadságharc során két nagy katonai probléma merült fel, amely valójában egy jelenség két oldalaként jelent meg. A hadszíntér és a háterszág egybeesett, miközben a nép és a katonaság is ugyanazt a kört érintette. Többek között ez inspirálta és tette lehetővé a jobbágyságból katonának állt emberek jellegzetes motivációját, ami aztán szökésre készítette őket. A helyzet súlyosságát Rákóczi sokat idézett mondatai jelezték: „Ha különválaszthattam volna a katonákat a néptől, könnyebben folytathattam volna a háborút.” 1706-ig a legjellemzőbbek azoknak a katonáknak a szökései voltak, akik egyébként is alkalmatlanok voltak a harcra, vagy csupán a könnyű zsákmány reményében csatlakoztak a hadsereghez. Az 1706. év viszont fordulópontot jelentett a katonai fegyelem szempontjából.³³ Innentől kezdve egyre kevesebb katona látta értelmét a harcnak, és egyre többen kezdtek el szökni. Orosz Pál generális már 1706-ban megfigyelte, mennyire elidegenedtek a tiszántúli ezredek a szabadságharctól.³⁴ Ettől kezdve a helyzet drasztikusan romlott. 1710-re a valamikori 80 000-es hadseregből alig 30 000 fő volt hadra fogható.³⁵ Ezeknek a csapatoknak olyan alacsony volt már a harci értékük, hogy kedvező kompromisszumot jelentett számukra a szatmári békekötés.

³¹ ESZE 1955. 10.

³² A háború elején erről még nem volt szó, mindössze a jobbágyi szolgáltatások alóli felmentést ígérte meg a fejedelem a vetési pátensben:

„... akármely hely közönségesen vagy személy szerint eddig jobbágyi, napos, árendás, taxás, állapotban lévén, az megnevezett mód szerint, paraszti szolgálattal szolgált, vagy egyéb pé nzbeli sőt akármi névvel nevezendő rendszeres adózással tartozott, sőt adott is- azokon kívül, az kik táborunkba bejővén az kész ügynek forgatására velünk együtt fegyvert fogtanak, kiknek is magok személyeket feleségeket s gyermeket az elül számlált minden nemű teherviseléstől kivenni és oltalmaztatni elvégeztük...”

R. VÁRKONYI ÁGNES- KIS DOMOKOS DÁNIEL: Nemzet és emlékezet. A Rákóczi- szabadságharc, Osiris, Bp. 2004. 44. (A továbbiakban: VÁRKONYI-DOMOKOS 2004)

³³ THALY 1888/1

³⁴ ESZE 1955. 10.

³⁵ Uo.

Ami a jobbágyság szökését illeti, ennek egyik legfontosabb oka az volt, hogy miután a hadszíntér egybeesett a hátszárakkal, a Rákóczi zászlaja alá beállt jobbágnak folyamatosan aggódnia kellett a családjáért, akit egyszerre fenyegetett a saját földesura és az ellenség. Otthon maradt családjuk védelme érdekében ezért tömegesen szöktek el a katonák. 1704. június 13-án a Kecskeméti mezőről Szűts (Szűcs) János ezredének tisztjei által írt levél jól tükrözte a helyzetet: „*De mint hogy mostan szomorú és szerencsétlen hírünk értekezett hazánkba Szatthmárhoz vagy, erre nézve katonáink is igen meg idegenkedtek annyira, szökve is naponként mennek túllünk vissza, kérjük alázatossan Nagyságodat, mint természet szerént való jó Kegyelmes urunkat, méltóztassék Nagyságod bennünket cselédeunket vissza bocsátani, hogy ottan is hazánkban s Nagyságodnak szolgálhassunk.*”³⁶ A katonák a legelső rossz hírre hazaindultak. Eszterházy Antal generális így írt a baranyai „végházakba” szorult lakosokról: „*Ezekből lovas és gyalog 500-ig való kitelik, de ezeknek is az az argumentumja, hogy feleségét, gyermekét halálig el nem hagyja.*” A fejedelemre nem volt jellemző, hogy elengedte volna a katonáit. A Szűts János ezredbeli tisztek kérvényét elutasította: „*Ellenséges hadaink rendeltetvén annak a földenk securitására, a Nemes Ország szolgálatyába tovább is ezen a földön maradgyanak.*” Erre hozhatjuk fel példának azt is, amit a fejedelem emlékirataiban ír, nevezetesen: „*el valónak határozva - a hadsereg -, hogy mihelyt a Dunán átmegyek, szétoszlanak, tartván a ráczoktól, kik a Duna s Tisza partjain laktak.*”³⁷ Azonban nem csak az ellenség fenyegetése motiválta a szökésre vállalkozókat. A nagyobb birtokkal és nagyszámú jobbággyal rendelkező nemesek nem nézték jó szemmel, hogy földjeikről a jobbágyok nagy számban katonáskodni mentek, hiszen ebben az esetben nem csak a jobbágy, hanem családja is mentességet élvezett a jobbági szolgáltatások alól. Ezt maga a fejedelem is megerősítette: „*(...) mind azon által a még hadban szolgálnak, ki adott patensünk tenora szerint az olly hadban mentek cselédgyek urok szolgálatyára nem compelláltatnak.*” Az erdélyi kormánytanács Rákóczinak címzett jelentésében ezt olvashatjuk: „*minden felől a fiscalis tisztek panaszkodnak: járnak széllyel a patensek a fiscalitásokba többnyire a kapitányok nevezeti alatt, hogy a jobbágiok mennyenek az hadakban, mert ott igaz nemes emberek lesznek, magok és familiájok minden teher viselésében immunitáltatnak. Ezt hallván a szegénység, erőssen megyen az hadakba, elannyira, hogy a fiscalis jószágokba fel kelendő gabonát alig kivel fel takarítania.*”³⁸ Rákóczi hiába biztosította azonban a katonáskodó

³⁶ ESZE 1955. 163. 1704. június 13. Kecskeméti mező. A Szűcs János ezredbeli tisztek folyamodványa.

³⁷ THALY: Rákóczi emlékiratai 1872.

³⁸ ESZE 1955. 10.

jobbágyság mentességét a jobbágysági terhek alól,³⁹ a földbirtokos nemesség ezt a rendeletet (sem) akceptálta. Az érdekegyesítés majdani kudarcának már 1704-ben nyilvánvaló jelei voltak: „... jelentjük ngtoknak, kgteknek ez megbántódásunkat, hogy mi seregeink nagyobb részent és más seregek is jobbágysági rendekből állanak, kik is szabadságnak megnyeréseért biztattatván, először fogtanak fegyvert; de mostan sokaktól, mind úri rendektől s mind közemberektől ijesztetnek, hogy csak hiába fogott volna az jobbágyság fegyvert, mert mihelyt az had száll, ismet ugyan csak jobbágyságok lesznek. Megy beszéd annyira elolvasztatta sokaknak szíveket, s meglankította sokaknak karjokat, hogy az fegyvert letöötték, ha még le nem tötték, letenni igyekezik és az tábort kerüli. Ugyanis ha véeket kiontván (ezt mondják) csak az lesz jutalmuk nekünk, hadviselő embereknek, mint az otthon magok dolgát űző s nem fáradozó embereknek, az jobbágyság, micsoda haszna fegyver kötésünknek egy részent, ha csak jobbágyságok leszünk, mint mostan is mi hadban szolgálunk, feleségünket, gyermekeinket mindenféle szolgálatra űzik, hajtják, mint az kővári udvarbíró is.”⁴⁰

A fejedelem azonban nem tehette meg, hogy figyelmen kívül hagyja a táborához csatlakozott és hűségére tért nemese érdekeit. Tudomásul kellett vennie, hogy számos esetben nem maradtak a birtokokon jobbágyságok, akikkel be lehetett volna takarítani a termést. Ha egy jobbágyság hazaszökött a családjához, nem volt ritka, hogy a nemesek bújtatták őket a hadgyűjtő hadnagyok elől. Amennyiben mégis sikerült visszavinni a szökött jobbágyság katonának, harci értékük érthető módon meg sem közelítette a szökés előtti állapotot. A legtöbb esetben, amikor a jobbágyságok Rákóczi pátenseire hivatkoztak, a reakció az volt, hogy elzavarták a földjükről a katonáskodó jobbágyság családját. Ez pedig többnyire egyet jelentett az éhhalállal, s mindez még több katonáskodó jobbágyságot kényszerített szökésre.

A szökések másik fő oka a katonák képzetlenségével, zsákmányéhségével függött össze, ami a megfelelő vezetés hiányával magyarázható. Még a képzett, hozzáértő, hivatásos francia tisztek⁴¹ sem kezelték megfelelően katonáikat. Az Esze Tamás által közölt beadványokban bukkanhatunk olyan iratra, amelyben a francia gyalogregimentben szolgáló magyar vitézek panaszkodnak tisztjeikre. Ez az ezred az udvari csapatok közül való reguláris ezred volt, tehát szervezettség, felkészültség és a tisztek hozzáértését tekintve messze az átlagos harci egységek felett állt. A magyar vitézek így írtak ezredbeli tisztjeikről: „(...) mint hogy regimentjünkbeli tiszteinktől igen alkalmatlanul tractáltatunk, holott nyelveken nem értvén, ha mint kedvek és akarattyok szerint nem találunk tselekedni, kémélletlenül ütnek-

³⁹ Lásd 32. jegyzetet

⁴⁰ VÁRKONYI-DOMOKOS 2004. 81. : „Több sereg főhadnagyainak kérése az országgyűléshez a jobbágyság érdekében”

⁴¹ Markó Árpád felhívja a figyelmet, hogy ezek a tisztek „kalandortermészetűek” voltak. MARKÓ 2003. 178.

vernek, igasságunkat, mentségünket meg sem halgattyák, s meg sem értik, méltatlan sok árestumos s vereséget kell töllök szenvednünk.”⁴² Ebből a beadványból több dolog is kiderül. Nyilvánvaló, hogy a francia tisztek mélyen lenézték a magyar katonákat és valószínűleg az egész hadsereget.⁴³ A francia tisztek széles körben alkalmazták a testi büntetést, ütötték-verték a katonákat, ami a francia hadseregben megszokott volt, de a szabadságharc hadseregében nem volt szokásban. A továbbiakban az is kiderült, hogy a francia tisztek a közvitéznek zsoldját elsikkasztották, és az ingyenesen, a fejedelem által biztosított „mundért” pénzért adták. Ennek következménye az lett, hogy: „ilyen *declarált* okokra nézve szöktének el sokan közüllünk, szöknék naponként, nem álhatván rajtuk való istentelen tselekedeteket.” Kérték a fejedelmet, hogy tegyen rendet a francia tisztek között. Rákóczi válaszában biztosította a folyamodókat, hogy: „*Meg lészen parantsolva, hogy a hadi szokott rendhez, s regulához nem azon kívül, légyen alkalmaztattva fenýítékek.*” A sikkasztásról a fejedelem válaszában azonban nem esett szó. A Rákóczi hadseregében általános jelenség volt az ezredből ezredbe vándorlás is, attól függően, hogy hol lehetett zsákmányra bukkanni. Majos katonái többször is betörték Erdélybe fosztogatni. Itt azonban zsákmányból nem volt sok, a fejedelemség, mint ahogyan az ország nagy része, többszörösen ki volt fosztva, jószágon kívül nem igen lehetett mást szerezni.⁴⁴ Az alábbi eset plasztikus példáját adja a zsákmányolás és a képzetlenség találkozásának: „*Monoky (Ferenc) Uram hadának Urunk semmi hasznát nem veheti, már három ízbe ordénálván őket Eperjeshez: két-három nap lesznek ottan, s mindjárt elszöknék zászlóstul. Még a tehenekbe tartott s a praedában: addig mind ott volt, -hogy az nincs, már meg nem maradhattak.*”⁴⁵ Tehát bizonyos ezredek gyakorlatilag rablóbandaként felélték a vidéket, majd a fejedelem utasításait semmibe véve egyszerűen tovább álltak – anélkül, hogy Eperjes ostromát elkezdték volna. Rákóczi elkeseredetten írta egyik pátensében, hogy „*Sokan bemutatván a táborban magokat, hitek letétele után némely napokat töltvén, magunk s tiszteink híre engedelme nélkül, sőt erős parancsaink ellen elszéllyedeztek, s a haza szolgálattya helyett istentelen kóborlásba és marhahajtásba merültek el, nagy hátramaradásával a haza szolgálattjának.*”⁴⁶ Ezt a jelenséget nevezi a szakirodalom kóborlásnak. A szabadságharc utolsó éveiben a hadsereg

⁴² ESZE 1955. 436.

⁴³ A hadsereg vezetése kevés kivételtől eltekintve alkalmatlan volt, beleértve a francia tiszteket. Markó Árpád hívja fel a figyelmet arra, hogy a tábornokok nem hozzáértés, hanem származás alapján kerültek kiválasztásra. (MARKÓ 2003. 178.)

⁴⁴ A Rákóczihoz intézett kérelmek kb. fele a kuruc csapatok által elhajtott marhák és egyéb jószágok iránti kártérítési kérelem volt. A kérelmekről lásd: ESZE 1955.

⁴⁵ ESZE 1955. 192. o. 72. folyamodvány, L.Berthóty Ferenc 1704. március 24-én kelt levele Buday Istvánhoz

⁴⁶ ESZE 1955. 14.

bomlása már előrehaladott állapotban volt. Ez kettős folyamatot jelentett; egyrészt a földesurak visszacsábították a jobbágyokat földjeikre, másrészt a szabadságharc hadseregének csapatainak jelentős része fosztogatni kezdett. Erdélyt 1707-től rendszeresen fosztogatták, 1708-tól pedig a magyarországi területeket is dúlták.

Dolgozatomban ítéleteket, és a fejedelem udvarához írt tájékoztatást ismertetek, teljes tanúvallomásokot tartalmazó anyagot ugyanis szökési esetekről mindezidáig nem találtam (a forrásanyag bővítése további kutatási terveimben szerepel). A dokumentumokat igyekeztem olyan szempontból kiválasztani, hogy minden társadalmi rétegből származó katonák ügyében legyen valamilyen formában adat.

1706. március 27-én⁴⁷ hozott ítélet szökött katonák ügyében:⁴⁸

„Az 1706-os év március havának 27. napján gróf székesi Bercsényi Miklós főgenerális úr kegyes rendelkezéséből hadbírószági eljárás indult a törvényes módon erre összehívott hivatalnok urak előtt az alábbi rendben és módon: Perfelvétel.”

A szöveg közrendűek szökését tárgyalja. A pert közvitézek és hajdúk ellen indították. A közvitéz és a tiszt között a leglényegesebb különbség a származásukban volt. A tisztek többnyire nemesi származásúak voltak, a közvitézek pedig a társadalom alacsonyabb rétegeiből kerültek ki. Alább összehasonlítóképpen nemesek ellen indított eljárás eredményével és sajátosságaival is foglalkozunk majd.

„A büntetőtörvényszék (criminalis magistratus) mint felperes a félnemes (agilis) Tót Mátyással, Detky Péterrel stb. ... és Hajdú Györggyel, a Csajághy ezred közkatonái és hajdúival, mint vádlottakkal szemben és ellen, akik - nem tudni mitől indítatva vagy miféle balga szándéktól vezettetve - megfélemlítettek arról a hűségről, amellyel a felséges fejedelemnek és a nemes Magyar Királyságnak tartoztak, tisztjeik tudtán és szándékán kívül feletteseik egyik hadjáratában (expeditio) saját maguktól és kifejezett rossz szándékkal megszöktek, bár az ilyesfajta ___ ellenére a tisztjeik tudta és beleegyezése nélkül a zászlótól vagy valamilyen hadi vállalkozástól eltávozók felhívják mindenféle jogot, különösen a

⁴⁷ Az ekkoriban hatályos jogszabály az 1706-ban Nagyszombaton kiadott „A vitézlő rend hasznára és javára össze vétetett Hadi Regulák avagy Articulusok” A különböző hadi regulák és egyéb szabályzatok nyomán követése problematikus. Az első nyomtatásban is megjelent szabályzat az Egri regula, mely 1705. május 1-jén Debrecenben jelent meg nyomtatásban és mindössze egy évig volt hatályban. Ennek a helyébe lépett átmeneti rendelkezésként 1706 áprilisában a Nagyszombati szabályzat, ami 1707-ig, az ónodi országgyűlésen elfogadott Edictum Universale hatályba lépéséig volt hatályos. Az Ónodi szabályzat megegyezik a Ráday által 1705-ben összeállított Edictum tervezettel, de a hadbírókról szóló utolsó fejezetet nem tartalmazza. – RÁDAY PÁL Iratai 1707-1708 II. k, Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán és Maksay Ferenc, Bp. 1961. Akadémiai kiadó, 280. (A továbbiakban: RÁDAY II. 1961.)

A következő fejezetben a szabályzatok szökésre vonatkozó rendelkezései részletesen bemutatásra kerülnek.

⁴⁸ MOL. G. 28 V. 2. h. 71-72, Idézi még: MEZEY 2009. 283.

hadijogot, pedig a felséges fejedelem rendeletének harmadik cikkelye világosan szigorúan megtiltotta.”

Az 1706-os „Hadi regulák avagy articulusok” így ír a szökés törvényi tényállásáról: *„Ha valaki a hadbul vagy Táborrúl, szolgálatty el-végezéfe előtt elmegyén, ha Tiszt leend , Tisztit, ha köz Vitéz lesz fejét vesztí-el. A’ ki pedig az olyan embert meg öli főképpen ha maga Hadi Vezérétől vagy Kapitányától, nincsen úti levele, történt halála helyesnek és szabadosnak ítéltetik.”*⁴⁹ Az ítélet majdnem szó szerint ezt idézi. Sajátos, hogy az edictum a szökést együtt említi az úti levéllel (passus). Ez szolgált a távollét céljának igazolására. Az ilyen úti levél nélkül járás külön bűncselekménynek számított, ám rendszerint jóval enyhébb büntetést szabtak ki érte, mint a szökésért.

„Ezért a mondott cikkely és más törvények értelmében az említett tisztviselő gondoskodjék róla, hogy azokat a vétkeseket megfelelő büntetésben részesítsék és sújtsák, és nyilvánosan hirdessék ki, hogy őket elítélték és megbüntették. A cikkely így hangzik Valaki a hadból vagy táborból szolgálattya elvégzése előtt elmegyén, ha Tiszt leend Tisztit, ha közvitéz fejét vesztí el. Aki pedig az olyan Embert meghöli főképen ha maga vezérétül, vagy kapitányától mindenféle úti levél nélkül jár történt halála helyesünk és szabadosnak ítéltetik.”

A szökések viszonylag egyszerű ügyek voltak. Ezt támasztja alá a perfelvétel latin nyelvű szövegének mondata: *„Ezért a mondott cikkely és más és más törvények értelmében az említett tisztviselő gondoskodjék róla, hogy azokat a vétkeseket megfelelő büntetésben részesítsék és sújtsák és nyilvánosan hirdessék ki, hogy őket elítélték és megbüntették.”* Az ítélet szövege felhívja a bírót arra, hogy a hivatkozott jogszabálynak megfelelően és ennek szellemében hozzák meg ítéletüket, figyelmeztetve őket kötelességükre. Az ítéletet nyilvánosan kellett kihirdetni. Ennek célja kettős volt: a további szökések megakadályozása elrettentő példa állításával és az elítéltek megszégyenítése.⁵⁰ Ami viszont talán a legfontosabb a szövegezésben, hogy a szökési ügyekben nem merült fel az ártatlanság vélelme, sem az ártatlanság, mint lehetséges opció. A bíróság már önmagában azzal tényként kezeli a terheltek bűnösségét, hogy szökést követtek el. Tisztük viselkedésében a bíróság nem talál enyhítő körülményt. A hivatkozott jogszabályi rendelkezés egyik kitétele az egyszerű és gyors büntetést szorgalmazza: *„Aki pedig az olyan Embert meghöli főképen ha maga vezérétül, vagy kapitányától mindenféle úti levél nélkül jár történt halála helyesünk és szabadosnak ítéltetik.”*⁵¹

⁴⁹ RMK FM2/1823

⁵⁰ MEZEY 2009. 285. o.

⁵¹ RMK FM2/1823

„A fent írt vétkes vádlottak személyesen előállva közösen és egybehangzóan esküt téve az alábbi módon vallottak. Az mi eljövésünknek Kovács Gábor nevű Hadnagy volt az oka mért nem egyszer sem ketszér morgott és szidott rútul bennünket mondvan Eordvas (?) attakt menkö Teremtették a ti Rabotok vagyok én mert ha ti itt nem vólnátok én megszabadúltam volna innen. Bár a fehér hegyen⁵² ne jüttetek volna által én rég másut volnék most erre szökve egyenlő akarattal jüttünk el Egérünkhöz akarvan menni.”

A történeti tényállás a következő: a Csajághi⁵³ ezred közkatonái és hajdúi megszöktek a Fehér-hegynél tartózkodó csapattestektől. Parancsnokuk Kovács Gábor, aki a terheltek együttes vallomása szerint őket „rútul szidta” és arra hivatkozott, hogy „ha ti itt nem vólnátok én megszabadúltam volna innen.” A terheltek vallomása szerint tisztjük viselkedése miatt megszöktek, és elindultak Eger felé, majd félúton az ítéletben nem részletezett módon fogságba kerültek.

„Az ítélet pediglen a következő:

A személyesen előállók által ismét előadottakat kegyesen és nagy figyelemmel meghallgatva az összehívott hivatalnok urak (officialis) egyhangúlag értékelték, jóllehet a saját képviselőjük által előterjesztett és a saját véleménye kifejtésére szánt szavakat meghallgatták, mégis mivel azok már korábban teljes mértékben tudatában voltak annak, hogy nem lehet tisztjük tudta és engedélye nélkül saját esküjük és a fenti törvény ellenére távozni és elszaladni. Ezért a fent idézett törvény értelmében halálbüntetésre ítéltetnek.,,

A közemberek szökési ügyeinek tárgyalásánál a gyorsaság és a hatékony elrettentés volt a fő cél. Meglehetősen nehéz feladat az ítélkezési gyakorlat szempontjából a három szökéssel kapcsolatos jogszabályi rendelkezést (szökés, kóborlás, passus nélkül járás) elhatárolni. A bíróság jogalkalmazása, ahogyan a következőkben példát hozok rá, gyakran esetleges volt és nagyban befolyásolta a terhelt személyi státusa és tettének körülményei. További problémát jelent, hogy a hatályban lévő hadi szabályzatok gyorsan váltották egymást,⁵⁴ így előfordult, hogy az ítélkezési gyakorlat eltért a jogszabályban előírtaktól. Jórészt a korabeli magyar törvénykezés reflexei működtek, így a bírók gyakorlatilag válogathattak a korszakban rendelkezésükre álló büntetési nemek közül.⁵⁵

Amennyiben a szabadságharc hadseregének bíraskodását e felől az ítélet felől szemléljük, akkor kevés garanciális szabályt találunk. A terheltek együttesen és

⁵² A Fehér-hegy a Fehér-Kárpátokat jelentette. Ettől Eger légvonalban mintegy száz kilométernyi távolságra van.

⁵³ Csajághi hajdúezred. Csajági János, Fejér megyei nemes, 1705-ben kuruc ezerskapitány, 1707-ben brigadéros. A szatmári béke egyik aláírója. - KÖPECZ-VÁRKONYI 2004 511.

⁵⁴ Lásd a 47. jegyzetet

⁵⁵ Az a szabadságharc hadseregében használatos büntetési nemek részletes ismertetéséért lásd: MEZEY 2009. 282-285.

egybehangzóan beismerő vallomást tettek és szószólójuk előadhatta érveiket, de ez az ítélet szempontjából mindez nem bírt relevanciával: „mivel azok már korábban teljes mértékben tudatában voltak annak, hogy nem lehet tisztjuk tudta és engedélye nélkül saját esküjük és a fenti törvény ellenére távozni és elszaladni.” Tehát a bíróság szerint nyilvánvalóan tudniuk kellett, hogy szökésükkel főbenjáró bünt követnek el. Arra nézve nincs utalás, hogy a „már korábban teljes mértékben tudatában voltak” kifejezés alatt a bíróság csupán a hadseregben szokásos ítélkezési gyakorlat ismeretét, vagy a jogszabály tételes ismeretét értette-e. Az ítélet halálbüntetés, amit a szöveg nem részletez. Későbbi hadi regulákban azonban találunk utalásokat az elterjedt kivégzési nemekre.⁵⁶ A leggyakoribb az akasztás volt, de elterjedt a „meglövdöztetés” azaz a golyó általi halál is. A szökött közemberek és egyéb nem nemes személyek esetében tehát a bíraskodás menetét a szigor, a gyorsaság és az elrettentés szándéka határozta meg. Az ilyen ügyeknél az eljárás lényegében statáriális jelleget öltött.

„1706-ban október 13. napján a Lőrinczi mellett lévő táborban a Magyar Királyság konföderált rendjeinek és Erdély választott felséges fejedelmének, felsővadászi Rákóczi Ferencnek, kegyes urunknak a megbízásából a szökevény nemesek, mint vádlottak, úgymint Dávid János ... ellen, akik a nemes Gömör vármegye nemesi felkelői a méltóságos és nagyságos szentkirályi Andrássy György, a fejedelem őfelsége generálisa elnöklete alatt, miközben jelen voltak az igen tekintélyes és — Tornallyai György, a nemes Gömör vármegye kapitánya ... ítélet hozatott a következő rendben.”⁵⁷

Az ítélet szökevény nemesemberek ügyében született.

„Nem tudatik miénk vakmerő gondolatok túl vezérelvén felütne vezérét szökevény nemesemberek, úgysmint kegyelmes magasságos fejedelem... (kézirát olvashatatlan) parancsolatja mellett insurgálván szegény hazánk kis szabadsága felemelkedésével nézve nem hogy... parancsolattyára futtván effectuáltak volna de azonközben minden törvényeket és... (kézirát olvashatatlan) Edictumot megvetvén tulajdon Nemz. Vassmegyejenek zaszloit az Táboron ellhagyván, vakmerő képpen ellszokténéte nem gondolván az ellenségnek közel létét;” A történeti tényállás ebben az esetben még egyszerűbb, mint az előző ítéletben. Vas megyei csapatok zászlai alatt harcoló Gömör vármegyei nemesi felkelők egy csoportja

⁵⁶ Az Edictum Universale az alábbi büntetési fajtákat nevesíti: akasztás, meglövdöztetés, fővesztés, fővesztés vagy vagyonelkobzás, pálcázás (vagy kemény megpálcáztatás), fogva tartás, vagyoni jellegű büntetések. Számos helyen csak a „meghal érte” kifejezés szerepel, ilyenkor feltételezhetően a bíróság döntötte el a büntetés módját. Az „exemplaris halál” alatt minősített halálbüntetést kell értenünk.

⁵⁷ MOL G. 28 V. 2. h. 92-93. Idézi még: MEZEY 2009. 284.

ismeretlen körülmények között megszökött a hadjárat közben. A forrás kiemeli, hogy bűnüket súlyosbította az ellenséges csapatok közelsége.

„Mminthogy pedig az ollyatén Passus nélkül való ellszökésset feegyl ... kegyelmes Urunk és ... Edictum kemény büntetés alá súlytják arra nézve kívánjuk az Nemz. Hadi Magistratus tanuságul peldajara az felül említett szökvény nemes embereket exemplariter büntetessenle megh annyival is inkább mivel az Nemes Vas megyék Tisztei, ni gremio Sue Cohortis keményen tiltván az olyantén ell szökéseket.”

A legfontosabb és legszembeötlőbb különbség az, hogy bár a szöveg „szökés” és „szökevény nemes emberek” kifejezéseket használ, a bíróság mégsem a szökés tényállására, hanem a „Passus nélkül való ellmenetelről” formulára hivatkozik. Ez mindig enyhébb elbírálás alá esett a szabadságharc hadseregének hadiszabályzataiban, mint a szökés. A passus nélkül járás tényállása széles körű mérlegelési jogkört biztosított a bíróságoknak, ezért kötelességük volt figyelembe venni az egyes esetek összes releváns körülményét. Ezt a bíróság meg is tette Tánczos János terhelt esetében, aki társai egybehangzó állítása szerint „vérben való nyavajában”⁵⁸ szenved. A bírák ezt megerősítették és kijelentették, hogy: „...addiga való arestromával meg elegszk az Nemz. Hadi Törvény, azontúl mindgyart szabadulhassanak fell.” Modern kifejezéssel élve; az előzetes letartóztatás után további büntető intézkedésre nem került sor. Ez a korszak büntetőjogához viszonyítva humánus megoldást jelentett, a bíróság ugyanis felismerte, hogy a terhelt betegségét valószínűleg nem fogja túlélni.

„Deliberatum est

Meg fontolván és megvizsgálván kegyelmes Urunk és ... Edictumit jelessül pedig Puniem Edicti domini beraivum, És pedig Passus nélkül való ellmenetelről szónál és mivel ottan az meg fogatassal egyebet nem instruall, azra nézve mindhogy Nemz. Vasmegyék Tisztei in gremio Sue Cohortis az illyeneten ell szökeést keeményen meg tiltották, (feinkívánván maguk enthitassat) fentartani, massok példjáára az emlitet szökee, szökevényeket leűzzül, in medio Sue Cohortis, más Nemes vármegyék Tisztei jelenletekben, kiki húsz csapástúl csapattassék megh; Mivvel pedig Tánczos Jánosnak vérben való nyavalyas lévén recogniseáltate complex(?) Tarsai, addiga való arestromával meg elegszite az Nemz. Hadi Törvény, azontúl mindgyart szabadulhassanak fell.

Aláírások

Előttem, mint elnök előtt: Andrassy György”

⁵⁸ Valószínűleg vérbajos volt, vagy vérmérgezést kapott.

Az Egri regula az érvényes *passus* nélkül járkálást közvitézek esetén közelebbről meg nem határozott testi büntetéssel büntette, a tisztek pedig rangjukat veszítették.⁵⁹ Az ítélet hivatkozik ugyan a Nagyszombati hadi szabályzatra, az azonban nem tartalmazott rendelkezést a *passus* nélkül járásra. Valószínűleg az ítéletben szereplő „...*Passus nélkül való ellmenetelről szónál és mivel ottan az meg fogatassal egyebet nem instruall...*” kitétel erre utal. Az *Edictum Universale* pedig úgy rendelkezik, hogy: „A’ kik fellyeb említet *passus*sokkal járnak is, meg határozottassék idejek, mikor legyenek jelen zászlójok alatt, kire sok idő ne is adattassék és ha akkor vissza nem jönének, ha tiszt lesz, megh arestáltatván számadássa szerint büntettetik, a’ kőz katona vagy gyalogh pedig keményen megh pálcáztatik, ha penig néhány heteket s holnapokat mulat oda jártában, mentsége szerint büntettetik. A terheltek büntetéséről a bíróság úgy rendelkezett, hogy „más Nemes vármegyék Tisztei *jelenletekben, kiki hús csapástúl csapattassék megh.*” Nincs tehát szó halálos ítéletről, a kiszabott büntetés testi és megszégyenítő büntetés volt. Azt nem állíthatjuk, hogy a büntetés nem volt súlyos, hiszen a pálcázás egy nemesember számára megaláztatást jelentett, de mindez semmiképpen sem mérhető a halálbüntetéshez. Ki kell emelnem, hogy a bíróság közemberek és nemesek szökési ügyeinél is ragaszkodott a nyilvánosságához, az akkuzatórius eljárásra jellemző erkölcsi indíttatású tanító-nevelő büntetés-végrehajtás továbbra is sarkalatos pontját jelentette a hadseregszervezésnek. A szabadságharc hadseregének személyi állományának az előző fejezetben ismertetett sajátosságai miatt a példastatuálásra szükség is volt. A hivatkozott jogszabályi rendelkezések mellett meg kell említeni azt a sajátosságot, hogy a bíróság a partikuláris joganyagra is tekintettel volt: „és pedig *Passus nélkül való ellmenetelről szónál és mivel ottan az meg fogatassal egyebet nem instruall, azra nézve mindhogy Nemz. Vasmegek Tisztei in gremio Sue Cohortis az illyeneten ell szökeést keeményen meg tiltották...*” Mivel a *passus* nélkül járás a bíróság szerint *lex imperfecta* volt, ezért a bíróság Vasmegye tisztjei által alkotott és nyilvánosan kihirdetett szabályokra hivatkozott álláspontjának megerősítéseként. Ez azért lényeges, mert mindezt el lehetett volna kerülni, amennyiben a szökött nemesek esetében a szökés tényállását vették volna alapul, hiszen ebben az esetben az ítélet egyértelmű: meg kellett fosztani őket rangjuktól. A bíróság nem csupán a jogszabály által előírt nemesemberekre vonatkozó kedvezőbb büntetési tételekhez tartotta magát, hanem lényegesen kedvezőbb eljárási körülményeket is teremtett a közkatonákkal szemben zajló eljáráshoz viszonyítva. Természetesen hiba lenne a szabadságharc hadseregének hadbíráskodásán a törvény előtti egyenlőség diszciplináját

⁵⁹ MARKÓ-TÓTH 1954. 158.

számon kérni, mindössze annyit kívánok bizonyítani, hogy az érdekegyesítés kudarca nyilvánul meg abban is, hogy a bíróságok jogalkalmazásában meghatározó szempont volt a terhelt nemesi származása.

A következő ismertetett szöveg az 1708. december 16-án Ottlyk György által írt feljegyzés Labancz Miklós ezereskapitány csapatainak ügyében. Ezt a forrást két okból választottam. Egyrészt ritka az ilyen részlet gazdag, személyes hangvételű levél, amely a szökés és kóborlás problémáival egyszerre foglalkozik, és jól szemlélteti a szabadságharc hadseregének első fejezetben ismertetett problémáit. A másik ok az, hogy szökési ügyben ritka a tanúvallomás az ügyek viszonylagos egyszerűsége miatt. A szövegen keresztül kirajzolódik előttünk a szökések és a kóborló-fosztogató cselekmények összefonódásának tipikus esete:

„Midőn hozzám érkezet emlétet Labancz Mikloss Uram, Szent Kereszt Taján, jó csuportos nyolc vagy kilencz zászló allja katonával volt: onnan Bajmocz tajára érkezvén, mint hogy felettébb való excessusokat, kóborlasokat nemszenvedhettem kationainak, sokszor mint magát semit a Tisztjeit keményen dorgaltam é miat: de nem volt haszna: hanem a midőn látták hogy vesszőztem egyet katonaiiban az képtelen való excessusért akkor csuportossan szökni késztek, úgy annyira el oszlottak, hogy á midőn az ellenség beszorított benűnket Liptóba, magat kivallattam elűmbe keményen fel fogván á dolgot mért oszlattya á katonait, az felelt hogy harc nélkül mennek, és szöknek annyira el fogyván a hadai akkor á mikor leginkább kívantott volna ellenségre vigyáznunk hogy egy becsűletes portat⁶⁰ nem lehetett katonaiival, ugy bocsátotta vissza jobbara tisztékűl allo hada lévén: Keményen meg parancsolván hogy utón húzást vonást ne kövösség hanem egyenessen mars utam szerint mentek volna Szerencs felé és meg keresték volna Főgenerális uramot és ő excellentiajat: ezen parancsolatomal nem gondolván, nem arra amerre én Ordenáltam őket hanem falukra kedvek szerint jártak sok lovat utba el vonták, sütt egyesek feleségeit is meg fosztották, nem gyűztem á sok panaszt utannok halgatni. Ezeket allátatossan Labancz Mikloss Vice collonellus Uram felül, pro informatione akartam fel tenni.”⁶¹

„Datum Sáros Patak 16. Febriis 1708”

„Ottlyk György”⁶²

⁶⁰ „portyát”

⁶¹ MOL G. 28. V. 24. 153.

⁶² Ottlyk (Ottlik) György, Trencsén megyei köznemes, előbb Thököly híve volt, majd átállt a császáriakhoz. Salm herceg hatvani udvarának jószág igazgatója, majd csatlakozik Rákóczihoz. Később Bercsényi karabélyos ezredének parancsnoka, Rákóczi főudvarmestere, az Udvari Gazdasági Tanács elnöke lesz. - KÖPECZI-VÁRKONYI 2004. 535.

Ez a beszámoló persze nem elég részletes ahhoz, hogy az eseménytörténetet, vagy a teljes történeti tényállást rekonstruálhassuk. Nem bírósági határozat, így jogi kötőereje nem volt. Jogi szempontú elemzésre tehát nem kerülhet sor, ugyanakkor a szöveg adalékként és bizonyítékként szolgál az első fejezetben ismertetett hadsereg szervezési problémákhoz és alátámasztja a következő fejezetben ismertetett hadiszabályzatok szükségességét. Ezt a beszámolót Ottlyk György írta Labancz Miklós ezereskapitány csapatairól. Ottlyk nyolc-kilenc zászlóaljnyi katonáról tett említést, tehát megközelítőleg 4800-5400 katonáról volt szó. 1708-ban már aligha lehetett teljes létszámú zászlóaljakról beszélni, ezért én inkább az alsó értéket tartom valószínűnek. A beszámolóból kiderül, hogy ezeknek katonáknak szökése három fázisban zajlott le. Ottlykhoz Szent Kereszt táján, tehát szeptember 14-e előtt pár nappal érkeztek meg Labancz Miklós katonái, majd onnan egyesítve haladtak tovább Bajmóc felé. Ottlyk szerint Labancz katonái innentől kezdve számos kihágást és bűncselekményt követtek el. Név szerint említi a kóborlást, ami lényegében a szökésekkel és a passus nélkül járással szorosan összefüggő, a civil lakosság ellen elkövetett fosztogatást jelentette. Ilyen esetek tömegével fordultak elő.⁶³ Ahogyan a szövegből kitűnik a kóborló katonák nem voltak tekintettel arra, hogy kinek a kezén van éppen a terület, kíméletlenül bántak a civil lakossággal. Itt kell megjegyezni, hogy a hadi szabályzatok kifejezetten „kóborlás” nevű tényállást nem ismertek, holott a források arról tanúskodnak, hogy maga a fogalom ismert volt.⁶⁴ A kóborlás fogalma jogi értelemben véve több bűncselekmény elkövetését jelentette. A fent leírt esetben az Edictum Universale fosztogatásra vonatkozó rendelkezését lehetett volna alkalmazni.⁶⁵ Ennek a büntetése halál volt, tehát amennyiben az idevágó jogszabályi rendelkezés szemszögéből értelmezzük a kóborlás jelenségét, a kóborlást fosztogatásnak feleltethetjük meg. Ottlyk számon kérte Labancz Miklóson a fegyelem hiányát, aki azonban nem tudott rendet tenni, noha egy esetben pálcáztatást rendelt el. Ez valószínűleg törést jelenthetett az amúgy is alacsony morálban: „...*harc nélkül mennek, és szöknek annyira el fogyván a hadai akkor á mikor leginkább kivantott volna ellenségre vigyáznunk hogy egy becsületes portat*⁶⁶ *nem lehetett katonaival...*”. Amennyiben abból indulok ki, hogy a szabadságharc hadserege alapvetően a portyázó harcmodorra épült, akkor sem tartom valószínűnek, hogy egy portyához két-három századnál nagyobb haderőre lett volna szükség, ennél nagyobb létszámú csapatoknál ugyanis nehéz az ilyen harcmodorhoz szükséges mozgékonytságot és összehangoltságot fenntartani. Ha ez helytálló, akkor a forrás teljes

⁶³ Lásd a 42. jegyzetet

⁶⁴ Lásd a 46. jegyzetet

⁶⁵ Ed. Un. Tit. I Art. 41.

⁶⁶ „portyát”

ezredek szökését írja le. Természetesen a katonák nem egyszerre szöktek el, hanem folyamatosan, a harcok során tették ezt. A beszámoló írója a felelősséget igyekszik áthárítani Labancz Miklósról, aki védekezésükkel kijelenti, hogy katonái harc nélkül menekültek el. A nyolc-kilenc zászlóaljnyi katonaság a teljes szétesés jeleit mutatta. Ez akkor következett be, amikor Ottlyk átvéve a parancsnokságot és a maradék katonaságot Szerencs felé elindította. A vélhetően főtiszt nélkül maradt katonaság szétszéledt, az út mentén lévő falvakat fosztogatta, és erőszakoskodni kezdett a helyi lakossággal. Ez a beszámoló már a háború vége felé született és tipikus példáját mutatja a hadsereg bomlásának. Az ilyen jellegű cselekmények az 1706-os év után kezdtek tömegessé válni. Hiába született meg ekkor a legkiforrottabb katonai rendtartás (az Edictum Universale), a katonai fegyelmet elsősorban a győzelmekkel lehetett volna fenntartani. A főként jobbágyságból álló katonaság számára a hadi szabályzat nem jelentett kézzelfogható motivációt, mert a háború menete egyre rosszabbul alakult. A forrás sajátosságként kiemeli, hogy Labancz Miklósnak „*jobbára tisztekből allo hada lévén*” még csak nem is az átlagos jobbági személyi állomány állt rendelkezésére. Hasonlóan a szökött nemesek ügyében hozott ítélethez, ez a forrás is bizonyítja, hogy az a tény, miszerint bizonyos csapatok tisztekből álltak, önmagában nem jelentette azt, hogy a katonai fegyelem esetükben nagyobb lett volna.

A szökés büntetése

A fentiekből kiderült, hogy a szökések milyen veszélyt és problémát jelentettek Rákóczi hadseregében. Ugyan az 1706-os év fordulópont volt a szökések történetében mind mennyiségi, mind minőségi szempontból,⁶⁷ ez a jelenség a szabadságharc teljes időtartama alatt gondot jelentett a hadvezetés számára. A szökések elleni védekezés egyik kézenfekvő eszközének tűnt a katonai büntető kodifikáció megkezdése és a hadbíráskodási rendszer kiépítése. Jogtörténeti közhely, hogy csak olyan tárgyban születik szabályozás, ami szabályozásra szorul, a szökésekről pedig nagy számban maradtak ránk büntetőjogi szabályok, ezzel is jelezve, hogy a szökések milyen valós gondot jelentettek a szabadságharc történetében. Rákóczi már 1703-ban kiadatott egy hadi szabályzatot, ami azonban nem maradt ránk, a források csak utalnak a létezésére. Az első igazi hadi regula Egerben született és 1705. május 1-jére datálható.⁶⁸ Ezt Markó Árpád és Tóth Gyula a Rákóczi hadiszabályzatai című cikkükben alaposan elemzik. Az Egri katonai szabályzat hatodik titulusa foglalkozik

⁶⁷ Lásd 33. jegyzet

⁶⁸ MARKÓ- TÓTH 1954. 158. és: RÁDAY II. 1961, 392.

részletesen a szökökről, a zászlajukat elhagyókról és a passus nélkül járókról. A nyolcadik articulus rögzíti, hogy: „*A nemzet igaz ügy mellett mindenki élete fogytáig köteles hadakozni. Aki elszökik és bízatói is-halállal bűnhődik.*”⁶⁹ Az első articulus kimondja, hogy az engedély nélküli szökés büntetése halál. A második articulus az első rendelkezéseit finomítja és értelmezi. Eszerint az engedélyezett passusra fel kell tüntetni, hogy az meddig érvényes. Ebből logikusan következik, hogy a tábort csak meghatározott időre eltávozást biztosító passus birtokában lehetett elhagyni. Ennek a passusnak mindig az adott egységet irányító főtisztoktól kellett érkeznie. Amennyiben a passusban meghatározott időtartamot a katona túllépte, a büntetési tétel a túllépés mértékétől függően differenciálódott. Rövid jogellenes távollétért a tiszt rangját veszítette, a közvitéz büntetést kapott. Hosszabb jogellenes távollétért, amennyiben menthető okot nem talált rá az illető, mind a tisztet, mind a közvitézt halálbüntetéssel sújtották. A halálbüntetés nemét az egri hadiszabályzat nem részletezi, egy eset kivételével. A szökés minősített esetének számított a megkapott zsolddal történő szökés. A tizenegyedik articulus szerint aki így tett és elfogták, akasztófára került. Amennyiben nem sikerült a nyomára bukkanni, nevét kihirdették, és ha később kézre került, felakasztották. Ez a felületes szemlélő számára ugyanannak a büntetési nemnek tűnhet, azonban egyet kell értenünk Mezey Barna azon megállapításával, hogy itt megjelenik a megszégyenítés is, mint büntetés.⁷⁰ Ennek célja a szökött személy jó hírnevének megsemmisítése mellett az elrettentés volt a hadseregben maradtak számára, a szabadságharc jogalkotása ugyanis mindig prioritásként kezelte a hadsereg egyben tartásának kérdését.⁷¹ Erre a hadsereg instabilitását figyelembe véve szükség is volt. Az 1705-ös Egri regula a szökésnek és a kóborlásnak speciális eseteit is szabályozta. A könnyebb szolgálat vagy a nagyobb zsákmány reményében folytatott egyik csapattól (zászlótól zászlóig, tehát katonai egységtől) a másikig való kóborlás is szökésnek számított és halállal büntették. A gyakorlatban véleményem szerint erre ritkán kerülhetett sor. Nem tűnik logikusnak, hogy a szabadságharc kései szakaszának kaotikus körülményei között az „ezeresek” vizsgálták volna azt, hogy honnan kerültek hozzájuk a katonák, valószínűleg inkább örültek a hadra fogható erőnek.⁷² A mustráról és a strázsáról minden szabadságharc korabeli hadi regula rendelkezett, ezeket szigorúan szabályozták. A tizenkettedik titulus a hadbírókról szól. Ez a katonai szabályzat Debrecenben megjelent nyomtatásban is, azonban Rákóczi néhány hónap múlva érvénytelenítette, mert a „magyar

⁶⁹ MARKÓ-TÓTH 1954. 159.

⁷⁰ MEZEY 2009. 285. A megszégyenítés másik célja volt az elrettentő példa állítása a többi katona elé.

Lásd még: MOL. G. 28 V. 2. h. 71-72

⁷¹ Uo.

⁷² Ez támasztja alá, hogy a fent bemutatott Ottlyk féle beszámolóban sem esik szó semmiféle következményről. MOL G. 28. V. 24. 153

nemzet prostitúciójára való.”⁷³ Az Egri regula érvénytelenítése után a Nagyszombati Edictum⁷⁴ lépett hatályba, amit az Ónodon 1707-ben hatályba léptetett Edictum Universale követett (az Edictum Universale eredeti szövegének keltezési helye szintén Nagyszombat, de nem azonos a fent említett Nagyszombati Edictummal). A Nagyszombati Edictum viszonylag keveset szól a szökésekről. Az előző fejezet első részében már ismertetett harmadik cikk határozta meg a szökés fogalmát, közvitéz esetében fővesztést rendelt el büntetésül, tiszt pedig ugyanezért rangját veszítette. A Szécsényi ediktum az Egri regula pótlására született. Az 1705. szeptember 28-án megszületett katonai törvénykönyv Ráday Pál munkája, és szövegét tekintve majdnem azonos a később Ónodon elfogadott törvénykönyv szövegével, amely Kajáli Pál fő-hadbíró munkája. Bizonyos eltérések tapasztalhatóak, az Edictum Universale 1705-ös szövege nem tartalmazza a hadi törvényes processusról szóló rész, valamint minimális fogalmazásbeli különbségek fedezhetők fel benne. Mivel a rendelkezésekre a Ráday féle szöveg állt, a szabályzatot az 1705-ös szövegével közlöm. *„Az Edictum és az Edictum általános katonai szabályzatként funkcionál, a hadsereg működésére vonatkozó aprólékos szabályozást foglal magában, felöleli a törvénykezési szervezet leírását is, miközben tartalmazza a fegyelmi eljárásra és a büntető peres eljárásra vonatkozó processuális szabályokat.”*⁷⁵ Az Edictum Universale egy átgondolt jogalkotási folyamat eredménye, amely általános igényt fogalmazott meg a hadsereg életének szabályozására. A szabályzat valós problémákat igyekezett megoldani. A vagyoni elleni bűncselekményekre, a tisztekkel szemben elkövetett bűncselekményekre, valamint a szökésekkel és kóborlással kapcsolatba hozható bűncselekményekre adott válaszok azonban már nem tudták megnyugtatóan rendezni az addigra már a bomlás fázisába jutó hadsereg helyzetét. Az Edictum Universale tehát egy nagy értékű, de megkésett alkotás. Egyet lehet érteni Markó Árpád véleményével: *„Sajnos, hogy...csak akkor keletkezett, amikor a kuruc felkelés delelőpontján már túlhaladt és közeledett a trencsényi csata után kezdődő bomlás felé. Ha ez az Edictum két évvel előbb, a szécsényi gyűlésen születik, akkor a kuruc hadsereg... mind a fegyelemnek, mind a kiképzésnek sokkal magasabb fokát érhetne volna el... A szécsényi gyűlésnek igen nagy mulasztása, hogy akkor, amikor a lét kérdése a katonai sikerektől függött és a fejedelem és tábornokai már kétéves hadi tapasztalatokra támaszkodhattak, nem tartották*

⁷³ RÁDAY II. 1961. 392.

⁷⁴ Lásd a 27. jegyzetet

⁷⁵ MEZEY 2009. 270. Lásd még a 45. jegyzetet

minden politikai és közigazgatási vitánál és rendelkezésnél előbbvalónak a katonai fegyelem és szervezet szigorúbb, intézményes megalapozását.”⁷⁶

Az Edictum Universale, hasonlóan a korábbi szabályozásokhoz titulusokra (11), ezeken belül articulusokra oszlik. A hadi szabályzatban az alábbi bűncselekményeket tipizálhatjuk: vallást és erkölcsöt sértő bűncselekmények, élet és testi elleni bűncselekmények, hivatalos személy eljárásával kapcsolatos bűncselekmények, vagyon elleni bűncselekmények, az ország gazdaságát érintő bűncselekmények, egyebek (jellemzően árulás és a szökés).⁷⁷ A szökésekkel és egyéb függelemsértésekkel (kóborlás, zászlóelhagyás) elsősorban a IV. és az V. titulus foglalkozik, a hadbírókról a XI. titulus szól. A IV. titulus „*A’ tábor meg indulássának módgyárúl*” szól.⁷⁸ Ennek szabályozására azért volt szükség, mert a táborbontáskor kialakult zűrzavarban a katonák könnyen megszökhettek. Ezt szankcionálja a 2. articulus: „*Senki, ha egészséged leend, a tábornak eléb való meneteliből gonoszul ki ne maradgyon, másként ha el marad vagy egy mért földnire el távozik, testében szenved érette, ha penig ellenséghez szökik, rajta érvén meg hal érette, az ollyaténok szekerei penigh azokon lévő javokkal confiscáltatván, azoknak fele országh számra, fele penigh, a’ ki fe talállya, azoknak adattatik, levelei mind azonáltal és mássok ot lévő portékái nem confistáltathatnak.*”⁷⁹ Az árulást tehát halállal és vagyonelkobzással büntették. Hangsúlyozandó, hogy a korszakban ez a két büntetési nem vagylagosan viszonyult egymáshoz (tehát a fővesztés kiváltható volt a jószágvesztéssel), azonban az árulás esetén ilyen kitétel nem szerepel.⁸⁰ Az V. titulus a „*A’ zászlóikat el hagyókrúl, szökőkrúl, passus nélkül járókrúl*” szól.⁸¹ Az első articulus gyakorlatilag definícióját adja a szökés korabeli tényállásának, amivel már a szökésekről szóló általános fejezetben foglalkoztam. A második articulus: „*A passusnak határ és szabott ideje legyen, melynél tovább seregétül ki maradni senkinek nem szabad.*”⁸² A passus nélkül járók lényegében a kóborlókat jelentette. Ennek az articulusnak a tartalma néhány helyen eltér az egri hadi regula szabályozási módjától. Kiköti, hogy az eltávozásra sok idő ne adassék és pontosítja a büntetési tételeket: „*(...) ha tiszt lesz, megh arestáltatván számadássa szerint büntettetik, a’ közz katona vagy gyalogh penig keményen megh pálczáztatik, ha penig nehány heteket s holnapokat mulat oda jártában,*

⁷⁶ MARKÓ ÁRPÁD: II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér, Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1934. 60-61. (A továbbiakban: MARKÓ 1934.)

⁷⁷ MEZEY 2009. 276-278.

⁷⁸ Ed. Un. Tit. IV.

⁷⁹ Ed. Un. Tit. IV. Art. 2.

⁸⁰ MEZEY 2009. 271.

⁸¹ Ed. Un. Tit. V Art. 1.

⁸² Ed. Un. Tit. V Art. 2.

mentsége szerint büntettetik.”⁸³ Megfigyelhető, hogy a nemesi származású tisztek jóval enyhébb elbírálásban részesültek, mint a közkatonák.⁸⁴ Letartóztatásuk esetén vallomásuk alapján büntették őket. Találkozunk olyan esettel is, amikor a fejedelem a kóborló csapatok megtizedeltetését írja elő. A nyolcadik articulus a harcból való megfutamodásról szól: „*És mivel édes nemzetünk igaz ügye mellett minden élete fogytáig tartozik hadakozni, az harckor senki zászlója alól el ne szaladgyon s meg ne futamodgyon parancsolat nélkül, mert az ollyat a’ tisztnak szabad ot mindgyárt megh ölni, annak utána penigh valakik el szaladnak s a’ táborból el futnak, mind penigh az kik a’ futást szaladást javallyák, a’ hadi széken érdemek szerint megh büntettetnek érette.*”⁸⁵ Ebben az articulusban újra megerősítést nyert az a szécsényi országgyűlésen megfogalmazott, és a beadványok elbírálásánál sokat emlegetett elv, miszerint aki egyszer katonának ment, annak a háború végéig kellett katonáskodnia. A harcból elszökőket a tisztek statáriális jelleggel azonnal kivégezhették. A kilencedik articulus egy olyan tényállást szabályoz, ami az Egri hadi regulában nem szerepel: „*Beteggé senki ne tegye magát.*” Ez a harc elkerülésére szolgált és érdeme szerint büntették, tehát gyakorlatilag a hadbíróra volt bízva a büntetési nem kiszabása. A következő artikulus a zászlótartó katonákra vonatkozik, amelyet már hadseregről szóló részben elemeztünk. A zsoldjukkal elszökő katonákról szól a 11. artikulus, amely lényegében megegyezik az előző szöveggel, azzal a pontosítással, hogy itt már kifejezetten „*a jó hírétül nevétül*” való megfosztásról beszél az Edictum, tehát egy pontosítás történt az előző „*ki hirdettetik*” kifejezéshez képest. A titulus utolsó előtti articulusa a zászlótól zászlóhoz szökőkről szól, tehát a magukat más zászló alá adó személyekről. Itt az Edictum testi büntetést, valamint a szökött eredeti egységbe való visszahelyezését írja elő. A büntetési nemek a szökés és más ehhez hasonló tényállások esetében két formában jelentkeztek. A halálbüntetés, ennek meghatározott (zsoldjukkal szökők esetében akasztás) és meghatározatlan formája (véleményem szerint ez a lőszerezéssel való takarékoság miatt szintén akasztás lehetett), és a testi büntetés (passus nélkül járók esetén), ami általában pálcázást, vagy súlyosabb esetben botozást jelentett. Mellékbüntetésként találkozunk a megszégyenítéssel és a vagyonelkobzással. Azon articulosok alapján, melyek nem a szökések különleges eseteivel foglalkoznak, megállapíthatjuk, hogy főszabály szerint a szökésért halálbüntetés járt. Azokban az esetekben, mikor az Edictum csak büntetni rendel, és nem határoz meg konkrét büntetési nemet, ennek megválasztása teljes egészében a hadbírókra volt bízva.

⁸³ Ed. Un. Tit. V Art. 2.

⁸⁴ MOL G. 28 V.2. h. 92-93.

⁸⁵ Ed. Un. Tit. V Art. 8.

A hadbírószági eljárás

A hadbírókra vonatkozó rendeleteket a XI. titulus tartalmazza. A XII. titulus a hadi törvényes processust, tehát a hadbírószági eljárást írja le. A hadbírók számára az ítélezéshez az Edictum három jogforrást jelöl ki: „Isten törvénye, hadi világhos articulusok és az haza törvényei”.⁸⁶ Szempontunkból a hadi articulusok a releváns jogforrások. Rákóczi hadseregében a hadbíró sajátos jogállással rendelkezett. „Kiválképpen való gratiánk és protekciónk alá vetessék” – írja a hadi regula, vagyis minden tisztnek: „közönségessen és személy szerint is parancsoltatik, hogy néki azokban, a’ mellyek az ő tisztit és a’köz jótt illetik, engedelmeskedgyenek, assistállyanak és ha azon dolgokban utazni fogh, kívánságának eleget tegyenek és maghát vagy cselédgyét sem cselekedettel, sem szóval ne boszoncsák s megh háborítani ne engedgyék(...) A’ ki penigh ez ellen cselekeszik, ezen articulusok erejével példás képpen büntettetik.”⁸⁷ Mindenki köteles volt együttműködni mind a bíróval, mind a beosztottjaival. Neki engedelmeskedtek továbbá a hadügyészek (generalis fiscus), akik számára tiltva volt a hatalmaskodás. A hadbíró ellenőrizte a tábor ügyészét is.⁸⁸ A bírónak joga volt bárkit megidézni, és ha a megidézett vonakodott megjelenni, ellene karhatalmi segítséget kérhetett.⁸⁹ Jogában állt letartóztatni a gyanúsítottat, ám a meghozott ítéletről a tisztjeit értesítenie kellett, akik, ha ezzel nem értettek egyet, fellebbezhettek a „felsőbb hadi székre” vagy a „commandirozo generalishoz”.⁹⁰ Engedélye nélkül senkit sem lehetett letartóztatni és a fogságból elengedni. Ez alól kivételt képezett a tettenérés esete.⁹¹ A gyanúsítottat két tiszt jelenlétében hallgatták ki, az eljárás pedig nyilvános volt. Jelen kellett lennie két fő- vagy vice kapitánynak, két hadnagynak, valamint a strázsamesternek, tizedesnek és közlegénynek.⁹² Később vallomását lepecsételték és aláírták, majd a kancelláriához, vagy a generálishoz küldték.⁹³ A hadbírószági eljárásnak minél gyorsabban le kellett zajlania, és büntetést is minél gyorsabban végre kellett hajtani.⁹⁴ Ha ez nem történt

⁸⁶ Ed. Un. Tit. XI Art 1.

⁸⁷ Ed. Un. Tit. XI. Art. 18.

⁸⁸ MARKÓ-TÓTH 1954. 161.

⁸⁹ MEZEY BARNA 2009. 262.

⁹⁰ Ed. Un. Tit. XI. Art. 2.

⁹¹ Ed. Un. Tit. XI. Art. 8.

⁹² Ed. Un. Tit. XI. Art. 15.

⁹³ Ed. Un. Tit. XI. Art. 8.

⁹⁴ MOL. G. 28 V. 2. h. 71-72

meg időben, a hadbírónak jogában állt a tiszteket ennek végrehajtására felszólítani.⁹⁵ A hadbíró nem csak a hadjáratok alatt, vagy a táborban járhatott el, hanem a téli szállásra bekvártélyozott katonák esetében is, mégpedig úgy, hogy felszólította a bűncselekményt elkövető katonák tisztjeit az általa kiszabott büntetés végrehajtására. Amennyiben ez nem történt meg, akkor a kancelláriához vagy a generálishoz fordulhatott karhatalmi segítségért.⁹⁶ A hadbírószági eljárás parancsra indult, amelyet az érintett katonai egység vezetője adott ki.⁹⁷ Elméletileg azonos szintű katonai egységek tisztjei adhattak ki ilyen parancsokat (ezredes, generális, helytartó vagy a fejedelem), de a generálisok minden szinten rendelkezhetek.⁹⁸ Bizonyos ügyeket csak a főhadbírószág tárgyalta: ilyenek voltak az árulás esetei, ennek nem jelentése, a generális elleni támadás, a lázadás, a várak feladása, az onnan történő szökés, illetőleg azoknak az ügyei, akiknek csapatai elővigyázatlanúságuk miatt odavesztek.⁹⁹ A terhelt számára lehetővé kellett tenni, hogy ügyében prókátor vehessen részt a tárgyaláson.¹⁰⁰ Az eljárás az akkuzatórius eljárás szabályai szerint zajlott le. Ennek megfelelően a hadbírószági eljárás szóbeli volt, főszabály szerint nyilvános, annak kellett bizonyítani, akinek kérelmére az eljárás indult, valamint bizonyítás során a korban szokásosnál jóval több tanút alkalmaztak. Nem volt ritka a 10-12 tanú sem.¹⁰¹ A bizonyítási terhek megoszlottak, a törvény mind a bírót, mind a feleket kötelezte a bizonyításra.¹⁰² Amennyiben a bizonyítás során nem lehetett teljes bizonyossággal bűnösnek nyilvánítani a terheltet, halálbüntetést nem lehetett kiszabni. Az Edictum erre vonatkozó rendelkezései: „... inkább lévén a vétkest el-botsátani, mint hogy valahogy ártatlant el-veszteni...”¹⁰³ és ez a gyakorlat a korabeli viszonyokhoz képest meglehetősen humánus és haladó jogi gondolkodást feltételez. Hozzá kell tennünk azonban, hogy egy-egy szökés történeti tényállása nehezen eredményezhetett bizonytalan bűnösséget, hiszen az ellenbizonyítás nagyon nehéz volt, mert az Edictum Universale pontosan tisztázza, hogy mi számít szökésnek, és ezeket hogyan kell büntetni. Ugyanakkor a fentiekben láttunk példát arra is, hogy a bíróság nemesek ügyeiben hajlamos volt „kreatívan” értelmezni a tényállást és a jogszabályokat.¹⁰⁴ A fellebbezésekről Mezey Barna így ír: „Az ítéletek

⁹⁵ Ed. Un. Tit. XI. Art. 4.

⁹⁶ Ed. Un. Tit. XI. Art. 10.

¹⁰¹ TÓTH ANDRÁS: *A hadbírószági eljárás szabályai az Edictum-és az Edictum Universale-ban*, 9. In: BÖGÖLY GYULA - HAUTZINGER ZOLTÁN (szerk.): *Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentrenáriuma*, Kódex Kiadó, Pécs, 2007. (a továbbiakban: TÓTH 2007.)

⁹⁸ MEZEY 2009. 262.

⁹⁹ TÓTH 2007. 10.

¹⁰⁰ Ed. Un. Tit. XII. Art. 8; MOL. G. 28 V. 2. h. 71-72

¹⁰¹ MEZEY 2009. 263.

¹⁰² MEZEY 2009. 263.

¹⁰³ Ed. Un. Tit. XII. Art. 14

¹⁰⁴ MOL G. 28 V. 2. h. 92-93

fellebbezése fórumok szerint történt. „Halálos vétkek” esetén nem lehetett jogorvoslatért folyamodni, de a hadi bíró nem hajthatta végre nyomban az ítéletet; a generalatusság hadbíróihoz kellett fordulnia tájékoztatással, akiknek meg kellett szerezniük a tábornok beleegyezését a végrehajtáshoz. Minden egyéb eseten a fél kérelmére a hadbíró terjesztette föl az iratokat és a kérelmet a felsőbíróságnak.”¹⁰⁵

A szökésekre vonatkozó jogszabályok és az ezzel kapcsolatos igazságszolgáltatási rendszer közötti feladatköröket látták el a szökött katonák összegyűjtésére kijelölt tisztek és a hadgyűjtő hadnagyok. Ezek a hadnagyok járták a jobbágyfalvakat és bíztatták felkelésre a népet, a kezdeti időszakban óriási sikerrel, mert a jobbágyi szolgáltatások alóli mentesség komoly vonzerővel bírt. Véleményem szerint amennyiben ez megvalósul, annak katasztrofális gazdasági következményei lettek volna az országra nézve, mert a korabeli polgárság jelentéktelen gazdasági tényező volt, és a 19. század második feléig az is maradt, a nemesség pedig nem adózott. Mindezt egyébként a nemesség is érezte. Ugyanis, ahogyan az erdélyi kormánytanács Rákóczihoz írt jelentéséből kiderül, egyszerűen nem maradt senki, aki dolgozott volna a földeken. Gróf Károlyi Sándor például hazaparancsolta az összes jobbágyát, akik beálltak a hadseregbe, holott ő a fejedelem legszűkebb köréhez tartozott. A kezdeti lelkesedés csökkenésével párhuzamosan a hadgyűjtő hadnagyok egyre durvább módszereket alkalmaztak. Az Esze Tamás által közölt beadványokban számtalan olyat találhatunk, amiben a katonák arra panaszkodnak, hogy a megyékben kényszersorozások zajlanak, erővel viszik el a földjéről a jobbágyokat katonának. Ennek két gyakorlati következménye volt. Egyrészt a nemesek összejátszottak a jobbágyokkal, bújtatták őket, másfelől a jobbágyok viszont nem jelentkeztek katonának. Némi parafrázissal élve, ezzel sikerült végrehajtani az érdekegyesítést, csak éppen a szabadságharc ügyére nézve káros módon. A szökött katonák összeszedésére külön csapatok álltak rendelkezésre. Az Edictum Universale így rendelkezik róluk: *„Ha kik a’ vitézlő rednek össze kergetéssére ki bocsáttatnak, kevesen mennyenek ki, mert adatik melléjek, ha kívántatik, a’ vármegyékben segítség h és ha mely faluban a’ féle vitézlő rendet nem lenni, nem lézengeni meg értendnek, ott meg se szállyanak, hanem eléb menyenek, a’ szegénységet ne pusztítsák az alá s fel való járással, sem penigh pénz és egyéb kedveskedés adásra semi nemű szin alat ne kényszerítsék, nem húzák vonyák s ne birságollyák s rend kívül ne is fáraszák, másként panasz jővén utánnok, érdemlet büntetésseket a hadi széken el vészik, mind azon által ha másfél mért földet vagy kettőt mentenek egy végben, első*

¹⁰⁵ MEZEY 2009. 264.

helyen meg szólhatnak, ot dolgok nem lévén, az után tovább mennyenek."¹⁰⁶ A valóságos helyzetet ezeknek a csapatoknak a munkájával kapcsolatban a marosvásárhelyi országgyűlésre küldött megyei előterjesztésekből ismerhetjük meg: *"Nagy meg-romlására vagyon ez is az hazának, hogy a'katonaság armásnak praetextusa alatt*¹⁰⁷*passussal ki jö, de nemhogy hivatallyokban járnának el szorgalmatosson, sőt a' szegénységen élődnek, idejeket el-töltik, azokat nyomorgattyák, az hol el szökött katonájokra találnek is, nem azért fogják megh, hogy bé vigyék, hanem hogy húzhassanak, vonhassanak rajtok, meg szanczoltatván őket el bocsáttják, és így nem hadat vagy katonát, hanem magoknak hasznot hajtonak; ezt cselekszik sok új hadi tiszték is, hogy had gyűjtésének szine alatt a'szegénységet nyomorgattyák, ha a' szegény ember meg sanczol, el-bocsáttják. Hogy azért az illyenek is reformáltassanak, alázatosson istálúnk a' nemes országnak.*"¹⁰⁸ Tehát pontosan azt teszik, amit az Edictum nevesítve, tényszerűen külön-külön is tilalmaz. Azok a katonák, akiknek a dolguk a katonaszökevények felkutatása lett volna, ezt a feladatukat sokkal inkább pénzszerzési lehetőségként fogták fel. Egy-egy faluban akár hetekig is ellaktak, teljes egészében a lakosságon élősködve, azokat a katonaszökevényeket pedig, akiket megtaláltak, nem vitték vissza a hadseregbe, hanem megzsarolták. Amennyiben az illető hajlandó volt jó pénzt fizetni a hadgyűjtőknek, nem vitték vissza a hadseregbe, hanem szabadon bocsátották.

¹⁰⁶ Ed. Un. Tit V. Art. 3.

¹⁰⁷ Gonosztevők, szökevények üldözése címén.

¹⁰⁸ RÁDAY II. 1961. 123.

Összegzés

A fentiek alapján megállapítható, hogy a dezertálás témaköre egy összetett, soktényezős kérdés. A szökés kérdését három aspektusból vizsgáltam. Elsőként figyelembe vettem és bemutattam a hadsereg szervezetét és működését kiemelve azokat a strukturális és szervezésbeli gyengeségeket, amik a szökések magas számához vezettek. A hadseregből elsősorban a jobbágyokból lett katonák szöktek meg. Motivációt jelentett a szökésben az, hogy nem kaptak megfelelő kiképzést, pénzből és hadianyagból is hiány volt. Elégtelen és rossz minőségű fegyverzettel szálltak szembe egy sokkal jobban felszerelt hadsereggel. Az egész szabadságharc alatt nem sikerült megoldani a jobbágyság és a nemesség érdekegyesítését. A jobbágyok azzal a reménnyel hagyták el a nemesek földjeit, hogy a háború lezárását követően hajdúszabadságot nyernek. A nemesek igyekeztek akadályozni a jobbágyok kiáramlását földjeikről, és nem voltak hajlandók elismerni a katonáskodó jobbágy családjának mentességét a kötelező jobbágyi szolgáltatások alól. A Rákóczi hadseregébe beállt jobbágyok nem tudtak igazán katonává válni, mert a hadműveletek jórészt azokon a területeken zajlottak, ahonnan eljöttek, így az egyszerű közvitéz életében állandóan jelen volt a család és a hozzátartozók iránt érzett aggodalom. A jobbágyok családját egyszerre fenyegette saját földesura és az ellenség. Amennyiben a katonának választaniuk kellett, hogy a haza üdvét szolgálják-e tovább, vagy éhező családjuknak segítsenek, az utóbbit választották. Aratás és szüret idején a katonák tömegével szöktek haza. A szabadságharc idején a katonákat általában rosszul fizették. Mivel a fejedelem által bevezetett rézpénz értéktelen volt, és alig fogadták el az országban, így a katonák a megélhetésük érdekében zsákmányszerzésre kényszerültek. A fosztogatás nyilvánvalóan fegyelmetlenséget szült. A csapatok rablóbandaként járták és fosztogatták a földeket, rettegésben tartva a helyi lakosságot, akik a háború végére már jobban félték a Rákóczi hadseregének katonáitól, mint az ellenségtől. *„Annyira elidegenedett túllünk az föld népe, fut és bujdosik előttünk, már.”*¹⁰⁹ A második vizsgált aspektus tekintetében két szökési ügyet és egy szökött katonáról szóló forrást elemeztem. A szökési ügyek részben közemberek, részben tisztak szökései voltak.

¹⁰⁹ ESZE 1955. 12.

Közemberek szökési ügyeinél a bíróság elsődlegesen a gyors, hatékony és elrettentő igazságszolgáltatásra törekedett. Kevésbé vették figyelembe az esetek körülményeit, sokkal inkább az esetek mielőbbi tisztázása volt a cél. Bizonyos garanciális elemek már az ítéletek szövegében megjelentek. Ilyen volt a prókátor személye, valamint a vádlottak részletes kihallgatása. A közvitézek szökése esetén a bíróság halálbüntetést szabott ki, aminek a módját az ítéletek nem részletezték, a hadi szabályzatok viszont ezekben az esetekben fővesztést írtak elő. A végrehajtás nyilvános volt, mert a példastatuáláson keresztül a szabadságharc hadseregében fontos volt a harci morál erősítése. Tisztek szökési ügyeinél a bíróság jóval rugalmasabb hozzáállást tanúsított. A szabályok rugalmas értelmezésével szökés helyett a passus (úti levél, engedély) nélkül járás tényállása szerepelt az ítéletekben. Ez korlátlan mérlegelési jogkört adott a bíróságnak, amely így gyakorlatilag szabadon választhatott a büntetési nemek közül.¹¹⁰ A terheltek rangjukat így megtarthatták, és kizárólag testi büntetésben részesültek. Hozzá kell tenni, hogy természetesen ez önmagában még nem jelentette azt, hogy az ítélet enyhe volt, hiszen a végrehajtás itt is nyilvános volt, ami súlyos szégyent jelentett a terheltekre nézve. Az ítélet elemzése során fény derült a bíróság jogalkalmazásának bizonytalanságára. Az állandóan változó jogszabályi környezet arra kényszerítette a bíróságokat, hogy partikuláris joganyagot és a szokásjogot vegyék figyelembe. Ez alátámasztja Markó Árpád véleményét, miszerint a végleges katonai büntetőtörvénykönyv, az Edictum Universale már későn született meg ahhoz, hogy komoly hatással legyen a katonai fegyelemre, mert a szabadságharc immáron hanyatló szakaszába jutott. A harmadik forrás egy elkeseredett hangvételű beszámoló 1708-ból, ami szemléletes példája a hadsereg bomlásának. A beszámolóban említett katonáknak olyannyira alacsony volt a moráljuk, hogy megszöktek, amikor a parancsnokuk „megpálcáztatta” egyiküket. Ezek után sorozatban kezdődtek a dezertálások, végül az eredetileg 8-9 zászlóaljnyi egységből alig fél zászlóaljnyi katonaság maradt. Ezek pedig állomáshelyük fenntartása helyett kóborlásba kezdtek. A kóborlás tehát összefüggött a szökéssel, hiszen csak a dezertált katona kezdetett kóborlásba. Ez a helyi lakosság és a környező terület csoportosan elkövetett szisztematikus kifosztását, és mindenféle egyéb személy és vagyon elleni bűncselekmény elkövetését jelentette. A kóborlás jogi értelemben vett definiálása így meglehetősen problematikus, mert több bűncselekményt foglalt magába. A kóborlás kérdésének azonban van két biztos pontja. A kóborlás mellékbűncselekményként a szökéshez kapcsolódott, és ennek keretén belül általában a helyi lakosság ellen követtek el bűncselekményeket, leggyakrabban fosztogatást.

¹¹⁰ Figyelembe kell venni az időbeli hatály kérdését. Ennek megfelelően a nemesemberek szökésének ügyében a hatályos jogszabály a Nagyszombati Edictum volt.

Azért állítottam dolgozatom elején, hogy a két jelenség együtt vizsgálándó, mert a kóborlás csak a szökésből következhetett. Egyéb téren is van kapcsolat, hiszen a katonák indítéka a kóborlásra többségében ugyanaz volt, mint a szökésre. Elégtelen kiképzés, gyenge fegyelem, kevés vagy semmi zsold, a vezetni és motiválni képes tisztek hiánya. A harmadik aspektus a katonai szabályzatok vizsgálata volt. A katonai fegyelmet javítandó, a szabadságharc folyamán számos hadi szabályzat született. A legfontosabb, a szökésre vonatkozó jogszabályok hatályba lépésük szerinti sorrendben a következők voltak: Egri regula, Nagyszombati regula, Edictum Universale.¹¹¹ Aki katonának állt, annak a háború végéig, vagy felmentéséig kellett katonáskodnia. Mentességet a fejedelem ritkán, csak igazoltan súlyos betegség vagy öregség esetén adott. A szabályzatok a szökés esetében differenciált büntetési tételeket alkalmaztak. A büntetési nemek a szökés és más ehhez hasonló tényállások esetében két formában jelentkeztek. Általános volt a halálbüntetés, ennek meghatározott és meghatározatlan formája létezett. A testi büntetés általában pálcázást, vagy súlyosabb esetben botozást jelentett. Mellékbüntetésként megjelent a megszégyenítés és a vagyonelkobzás. Főszabály szerint a szökésért halálbüntetés járt, közvitéz esetében ennek módja nem volt kikötve. A tiszteket rangjuk elvesztésével büntették, ami azonban a gyakorlatban sokszor más büntetést jelentett a bíróság jogértelmezésétől függően. A jogszabályok különbséget tettek szökés és úti levél nélküli távollét között. Ez utóbbi enyhébb büntetést vont maga után, a bíróságnak pedig nagyobb mozgásteret biztosított az ítélezésben. A katonai büntetőeljárás kulcsfigurája a hadbíró volt. Nem csak bíraskodott az ügyekben, hanem a nyomozást is ő vezette. Az eljárás parancsra indult, amit az adott egység főtisztje adott ki. Az Edictum Universale erős jogkörrel ruházta fel a hadbírókat. Jogosultak voltak eljárást kezdeményezni, karhatalmi segítséget igénybe venni. Senkit sem lehetett letartóztatni, (kivéve tettenérés esetén) és elengedni sem a hadbíró engedélye nélkül. Jogában állt kihallgatni a terheltet. A hadbíró nem csak a hadjáratok alatt, vagy a táborban járhatott el, hanem a téli szállásra bekvártélyozott katonák esetében is. Az eljárás az akkuzatórius eljárás szabályai szerint zajlott le. Bizonyos garanciális intézmények megjelentek a büntetőeljárásban. Ilyen volt a prókátor személye valamint a tanúk magas száma.¹¹² A büntetés-végrehajtás nyilvánossága szintén az akkuzatórius eljárás hatását erősíti.

¹¹¹ Az Edictum Universale-vel egyidőben keletkezett a Regulamentum Universale, amely a kuruc hadsereg mindennapos szervezési kérdéseivel foglalkozott. (felszerelés karbantartása, sorakozó, harci alakzatok, zsoldtáblázat, stb.)

¹¹² A MOL G. szekciójában található hadbírósági iratok között nem ritka a 15-20 oldalas kihallgatási jegyzőkönyv sem.

A dolgozat bevezetőjében felvetett kérdésekre tehát a következőképpen válaszolhatunk: Rákóczi hadseregében jogi értelemben vett szökésnek számított, ha valaki a parancsnoka engedélye nélkül a hadból vagy táborból szolgálata vége előtt elment. A tipikus szökési ügy általában a nem nemesi származás közvitéznek ügye volt, ahol gyors statáriális eljárás volt jellemző, nyilvános kivégzéssel. Nem szokványos ügyek voltak a nemesemberek szökési ügyei. Ilyen esetekben a bíróság enyhébben állt a kérdéshez, mérlegelt. Az általam elemzett esetben testi büntetést szabtak ki. Az érdekegyesítés kudarca tehát abban is megjelent, hogy a bíróság a nemesség ügyeiben jóval enyhébb ítéleteket hozott, mint a jobbágyok ügyeiben. Ismét hangsúlyoznom kell, hogy nem szabad a törvény előtti egyenlőség princípiumát számon kérni a szabadságharc hadseregének bíróságain, mindössze arról van szó, hogy a bíróság a saját maga számára előírt jogszabályokat sem tartotta be.¹¹³ A katonai szabályzatok elméletben szigorú büntetést írtak elő szökés esetében, azonban a rend fenntartása egyes csapatoknál már 1708-ban lehetetlenné vált. Teljes ezredek szöktek meg, vagy kezdtek kóborlásba. Jogpolitikai közhely, hogy a szabályzás önmagában nem elég. Véleményem szerint, noha helytálló Markó Árpád véleménye az Edictum Universale megkésetttségéről, mindazonáltal figyelembe kell venni, hogy a korábban létező hadi szabályzatok sem voltak elégségesek ahhoz, hogy megakadályozzák a hadsereg széthullását. A szökések növekvő száma óhatatlanul gyorsította ezt a folyamatot. Be kell látni, hogy a szökés jelensége olyan mélyreható gazdasági, társadalmi és hadsereg szervezési problémákból eredt, amelyeket a fejedelem és a szabadságharc államának törvényhozása a rendelkezésre álló erőforrásokkal és eszközökkel nem tudott megoldani. Mindez kitűnő példa arra, hogy a jog, lényegét tekintve sokszor alkalmatlan arra, hogy társadalmi-gazdasági problémákat meg tudjon oldani.

¹¹³ MOL G. 28 V. 2. h. 92-93. A szökést a passus nélkül járásra vonatkozó büntetéssel sújtották.

Felhasznált források és szakirodalom

- A Rákóczi-szabadságharc levéltára, Magyar Országos Levéltár (MOL G. szekció, G 28. Katonai Iratok /V. 2/ 1703-1711. Hadbírószági ügyek és a katonákat érintő polgári bírósági ügyek iratai /V. 2. h./) MOL. G. 28 V. 2. h. 71-72. MOL G. 28 V. 2. h. 92-93. MOL G. 28. V. 24. 153.
- „A vitézlő rend hasznára és javára össze véttetett Hadi Regulák avagy Articulusok”, Nagyszombat 1706. RMK FM2/1823.
- ÁLDÁSY ANTAL: *Az 1707. évi ónodi országgyűlés története*, Athenaum Kivny. Bp. 1895.
- BARTA ÁRON: *A kuruc hadsereg táborozásáról*, Joghistoria, Bp. 2012 XVI/4.
- BÁNKÚTI IMRE: *Rákóczi hadserege 1703-1711*, Zrínyi Kiadó, Bp. 1976.
- BÁNKÚTI IMRE (szerk.): *A Rákóczi- szabadságharc történetének dokumentumai 1703-1711*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadványa, Miskolc 1989.
- BENDA KÁLMÁN- ESZE TAMÁS- MAKSAY FERENC- PAP LÁSZLÓ: *Ráday Pál iratai I.-II.- III.kötet*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1955.
- CZIGÁNY ISTVÁN: *Az államiság megőrzése (tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról)*, Zrínyi Kiadó, Bp. 2002.
- DOMOKOS DÁNIEL: *Nemzet és emlékezet: a Rákóczi szabadságharc*, Osiris Kiadó, Bp. 2004.
- ESZE TAMÁS: *Kuruc vitézek folyamodványai*, Hadtörténeti Intézet, Bp. 1955.
- KARDOS SÁNDOR: *A magyar katonai büntetőjog rövid története*, Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézet, Debrecen 2002.
- KÖPECZI BÉLA- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Rákóczi Tükör*, II. kötet, Osiris Kiadó, Bp. 2004.
- MARKÓ ÁRPÁD: *II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér*, Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1934.
- MARKÓ ÁRPÁD- TÓTH GYULA: *A Rákóczi-szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai*, Hadtörténeti Közlemények, Bp. 1954.
- MÉSZÁROS KÁLMÁN: *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai*, Argumentum Kiadó, Bp. 2006.
- MÉSZÁROS KÁLMÁN: *Hadseregszervezés és redukció a szabadságharcban*, <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00010/pdf/meszaros.pdf>
- MEZEY BARNA: *„Össze-szövetkeztetett Szövetségünknek kötele” A jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi-szabadságharcban*, Gondolat Kiadó, Bp. 2009.

Edictum Universale, Inclytorum Confoederati Regni Hungariae Statuum ac Ordinum, tam Militarium, quam & ex parta Inclytorum Comitatum, Liberarum item ac Regiarum Civitatum, alimorumque quorimvis, Observandum, Nagyszombat, 1707.

II. RÁKÓCZI FERENC: *Önéletrajz*, Szelényi és Társa Knyv. Miskolc 1903.

SZABÓ KÁROLY: *Régi magyar könyvtár* I. kötet, Bp. 1885.

THALY KÁLMÁN (szerk.): *Archivum Rakoczinianum, II. Rákóczi Ferencz Levéltára, Bel-és külföldi iratárakból bővítve, Első osztály: had és belügy, első kötet*, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi bizottsága, Pest 1873.

THALY KÁLMÁN: *II. Rákóczi Ferenc hadserege*, Hadtörténeti Közlemények, Bp. 1888./1.

THALY KÁLMÁN: *Rákóczi Tár I.-II.kötet*, Pest 1866.

THALY KÁLMÁN: *Magyar katonai irodalom a XVIII. század elején. Irodalom és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból*. Bp. 1885.

THALY KÁLMÁN (közli): *II. Rákóczi Ferencz fejedelem emlékiratai a magyar háborúról, 1703-tól végéig (1711)*, Kiadja Ráth Mór, Pest 1872.

THALY KÁLMÁN: *Ocskay László II. Rákóczi Ferencz Fejedeleme Brigadérosa és A Felső-Magyarországi Hadjáratok 1703-1711*, Franklin- Társulat, Bp. 1905

TÓTH ANDRÁS: *A hadbíróági eljárás szabályai a Regulamentum- és az Edictum Universaleben*. In: BÖGÖLY GYULA, HAUTZINGER ZOLTÁN (szerk.): *Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma*, Kódex Kiadó, Pécs 2007.

TÓTH GYULA: *Hadak, hitek históriák*, Magvető Kiadó, Bp. 1985.

TÓTH GYULA: *Balogh Ádám kurucbrigadéros*, Zrínyi Kiadó, Bp. 1956.